

Explaining the Transformation of the Spatial Structure of Isfahan Regarding the Explanation of the Transformation of the Spatial Structure of Isfahan Regarding the Transition of Power from the Safavid Era to the Present

Lahoun Asadi

Researcher in Urban Planning, Islamic Azad University, Qazvin Branch, Iran

Hossein Soltanzadeh*

Professor, Architecture Department, Islamic Azad University, Tehran Central Branch, Tehran, Iran

Zohreh Davoudpour

Associate Professor, Architecture Department, Islamic Azad University, Qazvin Branch, Iran

Asadi, L & Soltanzadeh, H, & Davoudpour, Z. (2021). [Explaining the Transformation of the Spatial Structure of Isfahan Regarding the Explanation of the Transformation of the Spatial Structure of Isfahan Regarding the Transition of Power from the Safavid Era to the Present]. *Geography and Territorial Spatial Arrangement*, 11 (41), 307-338.

[doi http://dx.doi.org/10.22111/GAII.2021.6694](http://dx.doi.org/10.22111/GAII.2021.6694)

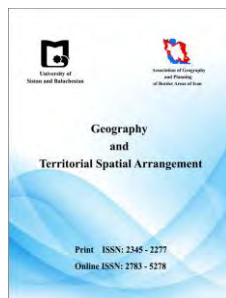
Article type:

Research Article

Received: 30/08/2021

Revised: 03/10/2021

Accepted: 15/11/2021

ABSTRACT

The spatial structure of cities is one of the effective elements of urban planning. In some Iranian cities, the spatial structure is organic. The structure of other cities has been shaped based on the requirements of the time, including economic, social, and religious requirements. Also, in some historical times, the structure of cities was highly influenced by government plans. Regarding the rapid changes in the cities and urban spaces in contemporary times, another form of urban space analysis – that is less addressed in classical studies - should be considered. Historical cities are the best choices for such an analysis. Therefore, the purpose of this paper is to get familiar with the spatial structure of Isfahan, the influence of power, and the effect of power transformation on the transformation of the spatial structure of this city. This research, on the one hand, is conducted by interpretive-historical method, examining the historical evolution of the construction of Isfahan city and on the other hand by analytical-descriptive method and using tools such as document content analysis, field visits, and interviews. ArcGIS, Auto CAD, and Depth software map were the software used by the researchers. Also, Space Syntax technique was employed, using analytical maps and the concept of integration value. The results of this study show that the spatial structure of Isfahan from the Safavid period, which was formed by the planning of a powerful government, was transformed later by the transformation of power, and the main elements of the spatial structure still play a major role in the city and have a high degree of integration value.

Keywords:

Spatial structure, power, transition, transformation, Isfahan.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

Extended Abstract

1- Introduction

C

ities as living entities need a strong structure so that people can live in it. By structure we mean the physical-spatial structure which is

influenced by cultural, political, economic, ecological and religious conditions. Such a structure is complicated and has specific elements. Therefore, the spatial structure of cities can act as a factor in exploring the environment and infrastructure of cities in different time periods. Considering at this kind of structure in different global periods and situations, we can understand their distinctive features as well as changes and transformations under the influence of various factors. Therefore, the concept of urban

*Corresponding Author: Hossein Soltanzadeh

E-mail: Hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir

transformation is one of the important issues related to the formation of cities, which examines how people use these urban environments and how to turn cities into better places. The transition from traditional to modern society and from modern society to a global network is happening all over the world. The elements of Iranian cities have been constantly developing. The effective factors influencing traditional cities include religion, culture, government, power, economy, market, ecology, and accessibility. The physical manifestation of these factors is exhibited in elements such as mosque, citadel and royal court, bazaars and squares, natural elements of neighborhoods, and passages and streets (in the new era). Power is a multidimensional phenomenon which has the capability to dominate people, systems, resources and ideas. The establishment of industries in Isfahan and the migration of the rural population to the city led to the formation of new residential areas and the construction of streets to be used by vehicles. The different levels (from minor to fundamental) of power transformation in the contemporary era in the political, economic, and social aspects have dramatically influenced the spatial structure of the cities. Some scientists even believe that modern cities have lost their structure and identity. In this research, most of the analysis is done based on the principles of constructivist theory. The purpose of this study is to explain the factors shaping the spatial structure of Isfahan from the past to the present, emphasizing the transformation of power by examining the evolution of the historical structure from the Safavid period to the present and getting familiar with its laws and its impact on contemporary urban engineering.

Research question

What has been the role of power (government) in shaping the spatial structure of Isfahan?

How did power lead to the spatial transformation of Isfahan?

2- Study Area

Research area: Isfahan is an ancient city in central Iran. The main focus of the study of the main spatial elements of the city (including: Bazaar, Siospel, Zinrud and Chaharbagh Abbasi) from Safavid to the present with an area of 11817250 square meters is divided into 5 districts and 19 neighborhoods. In general, the ossification of Isfahan is historically very old. Although physical changes in the structure of Isfahan city can be seen in every historical and governmental period of the city, but in the above 4 periods we see fundamental changes in the spatial-physical structure of Isfahan, especially in the

Safavid period for this purpose. This historical period is analyzed in more detail.

3- Material and Methods

The researchers first used the descriptive-analytical method to introduce the spatial structure and government type in each period. Then, the library-historical method was used to collect the data. In this research, after introducing the spatial structure of Isfahan in different periods, the historical evolution of this structure has been studied according to the rule of each period. Structural analysis has been performed using the concept of integration value and ArcGIS, Depth map, and Auto CAD software.

The research covers the Safavid period to the contemporary era. The statistical population includes government buildings, Chahar Bagh e Abbasi and Zayandeh Rud. The most important concept in the theory of spatial structure is integration. This variable indicates the degree to which each urban space is intertwined with the entire city. In other words, the integration value of a line or space is the average number of lines from which one line can reach all the other lines in the whole system and is coded by colors. Red and orange colors have more depth and yellow and blue have less depth. Therefore, each line in the map is at a certain depth level. Also, the integration concept is consistent with cohesion and spatial structure. In other words, the lower the level of standard deviation in integration value, the more integrity exists between the studied space and other spaces.

4- Result and Discussion

Since Isfahan was chosen as the capital in the Safavid era, north-south communications became more important and consequently, road construction was developed. Thus, the method of constructing the streets in this era was to use the natural resources of the city. Construction of themed towns with grid layout and royal gardens using the pattern of Iranian garden led to a great change in the organic structure of the city. The analytical maps of the city indicate that these grids were developed in the following eras and many recent major constructions such as universities, office buildings, etc. have been formed in the continuation of the grid plan.

After the Safavid era, Isfahan experienced few structural changes, especially in the Qajar era. The structure remained the same during this period and there was no fundamental development in the spatial structure of the city. Isfahan was no longer the capital and the central government was not in this city. If any measure was taken place, it was the development and expansion of what was remained from the Safavid era. Formation of Tabrizi

Neighborhood and construction of Chahar Bagh Khajou Street in the vicinity of Bazaar were among these developments. In addition, under the influence of global conditions, buildings with new functions such as factories were constructed near the city and strengthened its structure. Considering the types of governments in different periods, especially in the dynasties of Safavid, Qajar, Pahlavi and contemporary era, we can find four different types of power which often exist as a centralized and dominant government that is hierarchical and was popular from the Safavid era till the *Constitutional Revolution*.

Also, in the second historical period which was the Qajar era, the government and political trends continued to strongly influence the structure of the city. The elements constructed in the previous period were so significant that the role of new developments was to strengthen them. However, the spatial structure formed in this period had a much lower integration value and there was no cohesive or organized construction.

In the third period which was the Pahlavi period, the urban passages were constructed with much higher integration value. These passages had a significant impact on the urban structure and reduced its coherence and integration.

In the fourth period which is the contemporary era, we see another form of power which is the influence of media on the government structure. Its effects in the form of various trends like the formation of the city council, city commissions, etc. can be observed. According to the results obtained from a comparative study of macrostructure in four important historical periods and changes in the integration value of the urban structure, it can be understood that in the Safavid period, with the introduction of a wide passage called street and a new square near the old square, the structure of the city's passages changed and transferred the elements of previous structures into two new spaces. Therefore, the transformation of power in each period has led to the transformation of the urban structure of Isfahan. So, this is the answer to the first question.

5- Conclusion

Considering the results obtained from comparing the macrostructure in four important historical periods and changes in the integration value of the urban structure, it was revealed that macro spatial structure can be seen in the Safavid era and through the introduction of a wide passage called street that made connections with the surrounding context, the city experienced new changes while preserving the elements and structures of the past. Therefore, we

see that the integration value exists not only within the old city center, but also in the newly built structures. Regarding the integration analysis, it is indicated that the elements remained from the past were so significant that the purpose of developments in the Qajar era was to complete and strengthen them. However, the spatial structure constructed during this period had a much lower integration value and the built environment was not elegantly structured. In the Pahlavi era new passages appeared in the city which had higher integration value. These passages deeply influenced the urban structure and reduced its cohesiveness. In the contemporary spatial structure, the emphasis is still on the main passages and the first built street, which is Chahar Bagh, has the highest integration value. However, many other streets developed during this period have drastically reduced the cohesiveness of the city's spatial structure, and our second question is consequently explained and answered. Although urban structures like that of Isfahan were decided directly by one or more people in previous historical periods, making decisions about today's urban structure without the intervention of the government is not possible.

The spatial structure of Isfahan in the Safavid period is a clear example of such a planned decision that has affected the future of this city for several centuries. Cities are living entities that constantly change. Applying new and up-to-date principles in accordance with the identity of each city and control over its main structure is essential. This study can be considered a start point for future research in other urban spaces of Isfahan and other historical cities of Iran. Future developments should consider previous studies of transformation as well as the mechanism of this process to lead to sustainable urban transformation.

Keywords: Spatial structure, power, transition, transformation, Isfahan.

6- References (Persian)

Azram, Zahra; Ranjbar, Ehsan; Casanovas, Michel Marty (1398). Exploration on the nature of urban space transformation in historical cities of Iran, Case study: Isfahan, Bagh-e Nazar Scientific Journal, Nazar Institute of Art, Architecture and Urban Planning, Volume 19, Number 73. Pages 29-40.

http://www.bagh-sj.com/article_88990.html

Fafieh, Nasrin (1978). The beginning of Iranian industrial architecture, Tehran, Tehran Museum of Contemporary Art, p.160.

<https://galleryinfo.ir/Gallery/fa/263>

- Habibi, Seyed Mohsen; Maryam Amiri (2015). Right to the city; The existing city and the desired city is what it is and what it should be. Iranian Anthropological Research. Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Volume 5. No. 2. pp. 9-30.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=320186>
- Hamidi, Maliha. (1376). Tehran ossification, Tehran Engineering Technical Consulting Organization, Volume One.P 300.
<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1171943>
- Hedayat, Rezaghilikhah (2001). Rawdat al-Safa Naseri, Volume 8.
http://www.hfrjournal.ir/?_action=export&rf=isc&issue=9902
- http://www.bagh-sj.com/article_88990.html
- Isfahan Municipality (2015). Atlas of Isfahan Metropolis, Ham Sada Publisher. First Edition . P 368.
<http://ensani.ir/fa/article/460425/%D8%B3%D9%86%D8%AC%D8%B4->
- Isfahan Municipality Renovation and Improvement Organization (2006). Rehabilitation report of Imam Ali Square, (Atiq). P150.
- Kazemian, Gholamreza; Pious, Akbar. (1383). Explaining the relationship between governance structure and urban power with space organization, trying to design a model (example of Tehran metropolitan area). Tarbiat Modares University, Faculty of Humanities, p. 250.
- Mr. Seyed Ali (1393). Statistics of Isfahan houses and neighborhoods, municipal cultural and recreational organization.
<https://rimag.ricest.ac.ir/ar/Article/13539>
- Naghsh Jahan Pars Consulting Engineers (1368). Isfahan Master Plan, Isfahan General Department of Housing and Urban Development.
- Naghsh Jahan Pars Consulting Engineers (1370). Detailed plan of Isfahan, General Department of Housing and Urban Development of Isfahan, p. 140.
- Shafaghi, Sirius. (2000) Principles of Isfahan urban planning in the Safavid era, Isfahan Cultural Magazine.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=70386>
- Shafaqi, Sirius (1379). Principles of Isfahan urban planning in the Safavid era, Isfahan Cultural Journal, General Department of Culture and Islamic Guidance of Isfahan Province, No. 15. pp. 50-72.
<http://ensani.ir/fa/article/232778/%D8%A7%D8%B5%D9%88%D9%84-%D8%B4%D9%87%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D8%B5%D8%B1-%D8%B5%D9%81%D9%88%DB%8C>
- Shokri Yazdanabad, Shadi; Hamzehnejad, Mehdi; Hosseini Moghaddam, Fatima. (1398). Assessing Iranian-Islamic and human values in periods of urban transformation from traditional to modern context and how to preserve it in future cities, Journal of Urban Planning Knowledge, University of Guilan. Volume 3, Number 4. Pp. 111-128.
<http://ensani.ir/fa/article/460425/%D8%B3%D9%86%D8%AC%D8%B4->
- Technical and Civil Deputy of Tehran Municipality, (2009). Osteoporosis of Isfahan. third volume. 215 pages.
- True, Samar; Yazdanfar, Seyed Abbas; Behzadfar Mostafa (1399). Reading space based on theories of space-power Foucault (Case study: Naghsh Jahan Square in the Safavid era, Journal of Iranian Studies, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman, Volume 10. Issue 39, p. 43 - 54.
https://www.noormags.ir/view/en/keyword/%D9%85%DB%8C%D8%AF%D8%A7%D9%86_%D9%86%D9%82%D8%B4_%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86
- Yamani, Mojtaba; Hamzeh Zamani (2016). Determining the height of the equilibrium line (ELA) in Haraz valley in the last glacial period, Iranian Quaternary Journal, Iranian Quaternary Association, Volume 2, Number 2, pp. 305-314.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=292723>
- Young, Jafar; Dalil, Saeed; Salmani Moghaddam, Mohammad (1392). Dialectics of Space from Lefebvre Perspective, Journal of Geographical Studies of Arid Areas, Research Center for Geographical Sciences and Social Studies, Hakim Sabzevari University, 3rd year, No. 12. pp. 1-17.
http://journals.hsu.ac.ir/jarhs/browse.php?a_code=A-10-533-1&slc_lang=fa&sid=1

7- References (English)

- Antyufeev, A. V., Ptichnikova, G. A., & Antyufeeva, O. A. (2018, November). City and mega event: transformation of urban structure. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering .Vol. 451, No. 1, p. 012146. IOP Publishing.
- <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/451/1/012146/meta>
- Bentley, I. (2004). Urban transformations: Power, people and urban design. Routledge.pp320.
- DOI<https://doi.org/10.4324/9780203006405>
- Burger, M. J., de Goei, B., van der Laan, L., & Huisman, F. J. M. (2011). Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city-regions, 1981–2001. *Cities*, 28 (2), pp 160-170.
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275110001599>
- Kotus, Jacek (2006). Changes in the spatial structure of a large Polish city – The case of Poznan. *Cities*, 23 (5), pp 364–381.
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275106000199>
- Madanipour, A., Knierbein, S., & Degros, A. (Eds.). (2013). Public space and the challenges of urban transformation in Europe. Routledge.pp 216.
- <https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=lcwIAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq>
- Moughtin, Cliff; Cuesta, Rafael; Sarris, Christine. and Signoretta, Paola. (2004). "Urban Design: Method and Techniques", Second Edition, Architectural Press.pp207.
- <https://my.u1lib.org/book/730037/aef715>
- Moughtin, Cliff; Cuesta, Rafael; Sarris, Christine. and Signoretta, Paola. (2004). "Urban Design: Method and Techniques", Second Edition, Architectural Press.pp 2116.
- http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1085768001
- Ng, M. K., & Xu, J. (2014). Second metamorphosis? Urban restructuring and planning responses in Guangzhou and Shenzhen in the twenty-first century. In *Maturing megacities* .pp. 29-60. Springer, Dordrecht.
- <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-6674-007-6674->
- Stone, C. N. (1980). Systemic power in community decision making: A restatement of stratification theory. *American Political Science Review*, 74(4), pp 978-990.
- <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/systemic-power-in-community->
- Weber, M. (1998). From Max Weber: Essays in Sociology. Translated by H. H. Gerth, C.pp504 .
- <http://m.ham-let.com/cgi-bin/open.php?article=from-max-weber-essays-in-sociology-pdf&code=c4320e6c8f70d31dac0f81f8eca3f4f2>
- Zhao, X., Wang, Y., Wait, E., Mankowski, W., Bjornsson, C. S., Cohen, A. R., ... & Temple, S. (2021). 3D image analysis of the complete ventricular-subventricular zone stem cell niche reveals significant vasculature changes and progenitor deficits in males versus females with aging. *Stem cell reports*, 16(4), pp836-850.
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S213671121001429>

تبیین دگر دیسی ساختار فضایی شهر اصفهان در ارتباط با دگرگونی قدرت از صفویه تاکنون

لهون اسدی (پژوهشگر دکتری شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران)

حسین سلطانزاده* (استاد گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)

زهره داوودپور (دانشیار گروه معماری، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران)

مقاله پژوهشی

چکیده

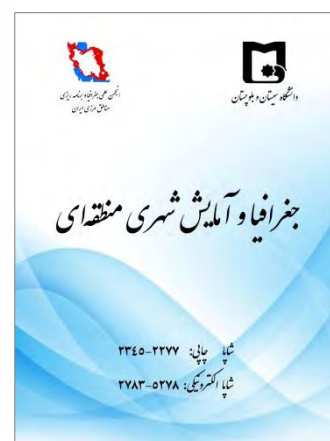
ساختار فضایی شهرها یکی از عناصر تأثیرگذار در امر توسعه شهرها در دوره‌های مختلف بوده است. در شهرهای ایرانی، ساختار فضایی شهرها گاه به صورت ارگانیک و در طی دوران تاریخی و براساس مقتضیات زمانه، همچون نیازهای اقتصادی-اجتماعی و دینی-مذهبی آنها شکل می‌گرفته و در مواردی، این ساختار از برنامه‌ها و طرح‌های حکومتی آن دوره بسیار تأثیر می‌گرفته است. با توجه به تغییرات سریع شهر و فضاهای شهری در دوره‌های معاصر، شکل دیگری از تحلیل فضای شهری باید مورد توجه قرار گیرد که در مطالعات کلاسیک تحلیل فضای شهری کمتر بدان پرداخته شده است. شهرهای تاریخی بهترین بستر را برای این‌گونه تحلیل فراهم می‌آورند؛ بنابراین شناخت ساختار فضایی شهر، رابطه آن با قدرت و تأثیر دگرگونی قدرت بر دگر دیسی ساختار فضایی اصفهان هدف این پژوهش است. این پژوهش با انتخاب شهر اصفهان به‌عنوان نمونه مورد مطالعه از یک سو در یک سطح کلان و با روش تفسیر-تاریخی، بررسی سیر تحول تاریخی استخوان‌بندی شهر اصفهان انجام یافته است و از سویی دیگر با روش تحلیلی-توصیفی و استفاده از ابزارهایی چون تحلیل محتوای اسناد، بازدید میدانی و مصاحبه و به کمک نرم‌افزارهای ArcGIS، Auto CAD و Depth map با تکنیک چیدمان فضایی (Space Syntax) با استفاده از نقشه‌های تحلیلی چیدمان فضایی و به‌کارگیری مفهوم ارزش هم‌پیوندی انجام یافته است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان‌دهنده آن است که ساختار فضایی اصفهان از دوره صفویه که با برنامه‌ریزی حکومت مقتدر شکل گرفته، در دوره‌های بعد با دگرگون شدن قدرت تغییر شکل داده و کماکان عناصر اصلی ساختار فضایی نقش اصلی در شهر دارند و از هم‌پیوندی بالایی برخوردار هستند.

تاریخ دریافت: ۸ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ بازنگری: ۱۱ مهر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۲۴ آبان ۱۴۰۰

صفحات: ۳۰۷-۳۳۸

کلید واژه‌ها:

ساختار فضایی، قدرت، دگرگونی،

دگر دیسی، شهر اصفهان.

* نویسنده مسئول: دکتر حسین سلطانزاده

پست الکترونیک: Hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir

مقدمه

شهرها به عنوان موجودیتی زنده، نیازمند یک ستون فقرات و استخوان بندی محکم برای هدایت جریان های زندگی در سرتاسر شهر هستند؛ بنابراین این استخوان بندی همان ساختار فضایی-کالبدی است که تحت تأثیر فرهنگ و شرایط سیاسی، اقتصادی، زیست محیطی و اعتقادی دارای پیچیدگی ها و عناصر ویژه خود است؛ از این رو ساختار فضایی شهرها می تواند عاملی در جهت شناسایی محیط و بستر شهرها در ادوار گوناگون باشد. با نگاه به این ساختار در دوره ها و موقعیت های مختلف جهانی می توان به تمایز آن ها و همچنین تحولات و دگرگونی آن تحت تأثیر عوامل مختلف پی برد. (Antyufeev, & et al, 2018: 5)؛ از این رو مفهوم دگردیسی شهری یکی از مسائل مهم مربوط به شکل گیری شهرها است که نحوه استفاده مردم از این محیط های شهری و نحوه تبدیل شهرها را به مکان های بهتر بررسی می کند. دگردیسی در دهه های اخیر به عنوان یک مفهوم نسبتاً جدید به حوزه طراحی شهری وارد شده است. دگردیسی شهری پیوسته و آرام با دگرگونی شهر، تخریب ها و جانشینی های فضاها و مکان های شهر، در طول زمان رخ می دهد. همه فرهنگ ها و جوامع در طول تاریخ و با واسطه دوگانه های تخریب و بازسازی، همنشینی و جانشینی قدرت، اقتصاد، سیاست، کالبد و فضای شهری شکل گرفته و توسعه یافته است. مروری بر دگرگونی قدرت و دگردیسی ساختار فضایی شهر در ادوار تاریخی، نشان از یک گذار تاریخی است. گذار از جامعه سنتی به مدرن و از جامعه مدرن به شبکه ای جهانی که در همه دنیا در حال بروز است (Madanipourein, et al, 2013: 54)؛ بنابراین برای تحلیل موضوع از چارچوب نظری لوفو بهره گرفته است. اساسی که لوفور همواره درباره فضا و قدرت به آن اشاره می کند، فضای اجتماعی که متأثر از اقتصاد

سیاسی فضا است؛ به این معنا که آنچه بی واسطه در این فضا دیده می شود، حقیقت این فضا نیست. این فضا درون مجموعه ای از روابط عمل می کند و خود در تولید مجموعه ای از این روابط تأثیر گذار است. این روابط، روابط سیاسی (قدرت و ایدئولوژی) و اقتصادی هستند. از سوی دیگر این فضا همواره تحت تأثیر نیروی مسلط است. وجود نیروی مسلط در صورتی معنا دارد که نیرویی ضعیف تر وجود داشته باشد و درست در همین نقطه است که دیالکتیک فضای لوفوری رخ می دهد (جوان و همکاران، ۱۳۹۲: ۴)؛ بنابراین آنچه در تعیین ساختار فضایی شهرها اهمیت دارد، فضاها و ارتباط آن ها با یکدیگر است. به طور کلی عناصر سازنده ساختار فضایی شهرها را می توان راه ها و جریان های اصلی، فضاها، عمده شهری به ویژه میادین، گره ها و کانون های فعالیتی مهم و عوارض طبیعی موجود در شهرها برشمرد؛ از این رو به منظور درک اهمیت فضاهای شهری با بررسی سیر تکامل سکونت بشری می توان دریافت هنگامی که ظرفیت های سازماندهی اجتماعی با توجه به گسترش توانایی تسلط بشر بر محیط طبیعی و مصنوع زندگی خود، افزایش یافت، در پی آن نظام اجتماعی نیز گسترش و انسجام یافته است و شهرها نیز ابزاری برای نمایان شدن این اقتدار و انسجام شدند. به همین دلیل شهر، کانون قدرت و قوت اقتصادی، نظامی و سیاسی است. نقش قدرت در دگردیسی ساختار فضایی ملموس می شود (حبیبی، ۱۳۹۴: ۳۰). لوفور معتقد است که فضا عنصر بنیادی جامعه است که هرچند همه طبقات اجتماعی در شکل گیری و حصول آن نقش دارند و شهر محصول مبارزه و کشمکش طبقات است، اما در نهایت در ساختاری فضا، طبقه حاکم را مسلط می داند. تولید و ساختار فضا به وسیله یک عمل آگاهانه صورت می گیرد. نحوه تأثیر بر فضاهای شهر، میزان اهمیت آن را در شهر مشخص می سازد. (Zhao & Temple, 2021: 835).

قدرت، اقتصاد و بازار، بوم و اقلیم، مکان و دسترسی است که تجلی کالبدی این عوامل در عناصری چون مسجد، ارگ و دولتخانه، بازار و میدان، عناصر طبیعی محلات و گذر و خیابان (در دوره جدید) نمود یافته است. در این میان قدرت، پدیده‌ای چندوجهی است که قابلیت تسلط بر مردم، سیستم‌ها، منابع یا اندیشه‌ها را دارد (شکری یزدان‌آباد، ۱۳۹۸: ۱۲۰).

قدرت در معنای سیاسی آن به‌عنوان حاکمیت در ادوار مختلف و به فراخور شرایط کشور، درجات مختلفی از اثربخشی بر شکل و ساختار کالبدی فضایی شهرهای ایران را موجب شده است. شیوه اعمال اراده حاکمیت در ساخت بنا، مجموعه‌های حکومتی و فضاهای شهری و تکامل آن‌ها در طول تاریخ از منظر و سطوح گوناگون از جمله منظر کالبدی قابل بررسی است. تغییرات قدرت به‌خصوص قدرت سیاسی (حاکمیت) در دوره‌های بعد به‌ویژه از مشروطیت و تبدیل حکومت به دولت، توزیع قدرت، شکل‌گیری نهادهایی چون بلدیّه و استقرار عملکردهای جدید اداری، آموزشی، اقتصادی، سیاسی منجر به تغییرات شکلی در ساختار فضایی شهر شد. در دوره رضاشاه کشف و ملی‌شدن صنعت نفت و تغییر نقش دولت از کارگزار به کارفرما و از اقتصاد شهری متکی بر مازاد تولید روستا به اقتصاد متکی بر درآمد نفت و هزینه آن در چرخه مصرف به‌جای تولید به‌خصوص در سوداگری زمین و ساختمان منجر به تغییرات بنیادی در نظام تصمیم‌گیری و مداخله در شهر شد که مهم‌ترین وجه کالبدی متأثر از آن را می‌توان ساختار فضایی شهر دانست. استقرار صنایع بزرگ در منطقه اصفهان و مهاجرت گسترده جمعیت روستایی به شهر، تقویت اداری شهر در پهنه منطقه‌ای منجر به شکل‌گیری پهنه‌های سکونت‌جایی جدید در حاشیه ساختار تاریخی و احداث خیابان‌های متکی بر حمل و نقل سواره شد. شکل‌گیری کانون‌های حاشیه‌ای طراحی شده و خودرو نیز بر این تغییرات

علاوه‌براین، نظام قدرت حاکم بر شهرها نیز بر حسب حوزه‌های مختلف عملکردی دارای لایه‌بندی عملکردی است؛ بنابراین باعث سطح‌بندی فضایی-مکانی می‌شوند. همچنین بسته به نوع قدرت‌های حاکم در قالب حکومت یا دولت، میزان اقتدار آن‌ها در کشاکش با گروه‌های دیگر تحت تأثیر قرار گرفته و اثرات متمایزی را بر سازمان‌بخشی به این فضاها خواهد داشت که امروزه شاهد قدرت‌های شهری با سازوکارهای مختلف به‌صورت حکومت یا حکمروایی به‌عنوان نیروهای اصلی شکل‌دهنده به فضاهای شهری با عملکردها و اعطای هویت‌های گوناگون عمل هستیم. فضاهای شهری همواره محل بروز سیاست‌های حکومتی، فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در حال تغییر و تحول بوده است که گاه توسط خود مردم و گاه توسط حکومت‌ها به‌وجود آمده‌اند که در صورت اهمیت یافتن تبدیل به ساختار اصلی شهر می‌شدند و سایر کالبد شهرها متأثر از آن‌ها می‌شوند؛ از این‌رو نقش قدرت در دگردیسی شهری مطرح می‌شود. درنهایت می‌توان دریافت که ساختار فضایی شهرها همچون بسیاری از پدیده‌های شهری، موضوعی پیچیده و چندبعدی است که در یک رابطه دوسویه قدرت‌های حکومتی و بستر فرهنگی جامعه شکل می‌گیرد و حکومت به‌عنوان رأس هرم ابعاد و نیروهای تأثیرگذار در شکل‌گیری و توسعه این ساختار نقشی حائز اهمیت دارد؛ بنابراین به‌منظور شناخت و تصمیم‌گیری برای ساماندهی و برنامه‌ریزی این پدیده مهم در شهرها، نیازمند اشراف به شرایط محلی، منطقه‌ای و جهانی و تأثیراتی که نیروهای مختلف بر آن می‌گذارد است (حبیبی، ۱۳۹۴: ۳۰).

عناصر شهرهای ایرانی از بدو ایجاد نخستین نمونه‌های آن، پا در مسیر تکامل و تحول نهاده‌اند. این تکامل متأثر از برهم‌کنش بازه وسیعی از عوامل سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بوده است. عوامل مؤثر بر شهرهای سنتی ایران عمدتاً شامل مذهب و فرهنگ، حکومت و

چگونه قدرت منجر به دگرذیسی ساختار فضایی شهر اصفهان شده است؟

پیشینه تحقیق

درباره موضوع مورد پژوهش، پژوهش‌های انجام‌گرفته محدود بوده یا به صورت تک‌بعدی و یک دوره تاریخی را بررسی کرده‌اند؛ بنابراین پژوهش حاضر با استعانت از پژوهش‌های زیر به بررسی همه عناصر فضایی شهر و ارتباط دگرذیسی شهر با قدرت پرداخته است.

ایان بنتلی^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی به بررسی پیوندهای بین فیزیکی مشخص محیط ساخته‌شده و فرایندهای پیچیده اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی که از طریق آن‌ها شکل شهری تولید و مصرف می‌شود، چارچوبی از ایده‌ها و بررسی دوره‌های مختلف شهر را برای برانگیختن و توسعه بحث‌های جاری و اشکال جدید پیشنهاد می‌کند.

نج و همکاران^۲ (۲۰۱۴) به بررسی نقش فعلی برنامه ریزی شهری و سازمان‌یابی فضا در سطوح مختلف دوره‌های توسعه و بازسازی در شهرهای گوانگژو و شنژن می‌پردازد. این نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی استراتژیک تحت رهبری دولت همچنان نقش مهمی در آماده‌سازی و اجرای بازسازی اقتصادی و فیزیکی ایفا می‌کند و تأثیرات متفاوتی بر زندگی و معیشت ذی‌نفعان مختلف ایجاد می‌کند. تلاش‌های برنامه‌ریزی راهبردی و مرتبط با محله در شهرهای دلتای رودخانه مروارید در بازسازی فضا برای تجدید ساختار اقتصاد شهر بوده است.

حقیقی (۱۳۹۹) به بررسی پیوند فضاهای شهری و ارتباط آن با قدرت، در قلمروی نظری پرداخته است و از نظرات جامعه‌شناختی فضا و قدرت و تحلیل محتوایی فضاها در مطالعات شهری براساس نظر فوکو

مؤثر بوده است. دگرگونی‌های قدرت در دوره معاصر در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی در سطوح مختلف (جزء تا بنیادی) منجر به تأثیرپذیری اساسی ساختار فضایی شهر شده؛ تا حدی که تعدادی از اندیشمندان معتقد به بی‌ساختارشدن شهرهای کنونی هستند (آزرم، ۱۳۹۸: ۴۷).

مروری بر تحقیقات صورت‌گرفته، چه در حوزه کالبدی (فرم و شکل شهر) و چه حوزه انسانی، نشان‌گر آن است که این تحقیقات از سویی به دنبال شناسایی عناصر شکل‌دهنده این ساختار و از سوی دیگر به دنبال سیر تحول تاریخی این ساختار در شهرها هستند و از آنجا که تئوری‌های تبیین‌شده و پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه ساختار فضایی شهرها ابعاد اقدامات را در حوزه مسئولیت‌های برنامه‌ریزی و طراحی شهری و قدرت و نفوذ افراد در این‌گونه اقدامات کمتر مورد توجه قرار داده است، مطالعات حاضر عمدتاً بر تبیین چگونگی شکل‌گیری ساختار فضایی شهرها به دست افراد و جایگاه و موقعیت آن‌ها در سیستم قدرت شهری و اعمال نفوذ دستگاه حکومتی در چنین ساختارهای کلان شهری است. در این پژوهش عمده تحلیل‌ها بر پایه اصول نظریه ساخت‌گرا است که لوفو از اصلی‌ترین نظریه‌پردازان آن محسوب می‌شود.

بنابراین با توجه به اهمیت و ضرورت موضوع، هدف این پژوهش تبیین عوامل شکل‌دهنده ساختار فضایی شهر اصفهان از گذشته تا معاصر با تأکید بر دگرگونی قدرت از طریق بررسی سیر تطور ساختار تاریخی از دوره صفوی تا کنون و شناخت قانونمندی‌های آن و تأثیر آن بر شهرسازی معاصر این شهر می‌پردازد.

سؤال اصلی پژوهش

نقش قدرت (حکومت) در شکل‌گیری ساختار فضایی شهر اصفهان چه بوده است؟

1 Ian Bentley

2 Ng

وسیع است که یک شهر را در مدت زمان طولانی تحت تأثیر قرار می‌دهد و می‌تواند زمینه‌ساز تحولات بعدی باشد (Kotus, 2006: 396)؛ بنابراین در ادبیات شهرسازی با مفاهیمی چون توسعه شهری، تغییرات شهری و حفاظت شهری ارتباط معنایی بسیاری دارد. دگردیسی شهری متأثر از نیروهای داخلی (درونی) و نیروهای خارجی (بیرونی) است که تغییرات خرد و کلان را در خود جای می‌دهد و یک مفهوم کلی و جهان‌شمول، فراتر از مرزهای جغرافیایی است که می‌تواند با جهانی‌شدن و شبکه شهری و از سوی دیگر با اقتصاد سیاسی فضا، سرمایه و قدرت ارتباط تنگاتنگی داشته باشد و کشور، منطقه، شهر و محله را متأثر سازد (آزرم، ۱۳۹۸: ۳۲).

مفهوم واژه قدرت

سلطه: اطاعت و پیروی مبتنی بر وفاداری شخصی، دربردارنده رابطه‌ای دوجانبه بین حکام و حکومت‌شوندگان است.

سلطه متکی بر اعتقاد مشروعیت، اقتداری است که «همیشه وجود داشته است». چون شاه دارنده فره ایزدی و برگزیده خداست فقط در برابر خدا مسئول است، نه در برابر خلق؛ چنین مقامی از هرکس می‌خواهد، می‌گیرد و به هرکس می‌خواهد می‌دهد. در یک کلام، حرف او قانون است و قانون حرف اوست.

اقتدار: قدرت نهادی شده، پایه اقتدار زور یا مجازات نیست، بلکه مشروعیت یا قانون است و بر اطاعت از قدرت دلالت دارد. اقتدار به معنای حق نفوذ بر رفتار دیگران است. اقتدار را قدرت مبتنی بر رضایت تلقی کرده‌اند و دموکراتیک‌تر از قدرت است. اقتدار معمولاً پذیرش هنجاری دارد، نه پذیرش عاطفی؛ یعنی قانون و هنجارهای اجتماعی اقتضا می‌کند که انسان یک سلطه را بپذیرد.

بهره گرفته و به شناخت شیوه‌های نفوذ در فضا توسط صاحبان قدرت، به عنوان ابزاری در فهم معانی مستتر در یک فضای شهری می‌پردازد به این نتیجه می‌رسد مکانیسم‌های فضایی که خود مشتمل بر دو شیوه (۱) نظارت و کنترل بر ساختار کالبدی فضا و (۲) تعریف الزامات عملکردی صریح آشکار یا غیرآشکار است. مهم‌ترین ابزارهای طبقه قدرت در نفوذ به فضا و بازتولید قدرت حکومت هستند (حقیقی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۴).

مبانی نظری

دگردیسی و تحول شهری در طول تاریخ بشر در حال انجام بوده و شهرها را شکل می‌دهد. تحول غالب شهری از اواسط دهه ۱۹۸۰ بی‌سابقه بوده و طبیعت و جهت رشد شهرها بیش از هر زمان دیگری به فعالیت‌های اقتصادی وابسته است. در خیلی از بخش‌های مختلف جهان، شهرنشینی با گسترش اقتصاد جهانی شتاب می‌گیرد. به معنای واقعی کلمه تغییر شکل سیاره به‌طور فزاینده‌ای، تحول شهری تحت تأثیر قرار می‌گیرد و ادامه پویایی‌های اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی و دگردیسی شهری در این زمینه، هم از نظر وسعت و هم از نظر پیچیدگی افزایش یافته و به یکی از چالش‌های مهم قرن ۲۱ تبدیل شده است و چگونگی اثرگذاری فضاهای شهری در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، دگرگونی‌های فرهنگی شهرها و تأثیر متقابل این تغییرات در ماهیت فضاهای عمومی در طول زمان، مسئله حائز اهمیت است (یمانی، ۱۳۹۵: ۳۰۵).

مفهوم دگردیسی شهری، در ادبیات جهان واژه‌شناسی این مفهوم در دو کلمه کلیدی Transformation و Transition تعریف می‌شود که اساساً به مقیاس عملکردی یک تغییر بستگی دارد. فرایندی ادامه‌دار، بلندمدت و دارای اثرات طولانی و

نفوذ: تسلط و حاکمیت غیر آشکار، نفوذ از مفاهیم نزدیک به قدرت است، اما با قدرت در بحث‌های سیاسی بسیار تفاوت دارد. دال نفوذ را چنین تعریف می‌کند: نفوذ عبارت از رابطه‌ای است که یک بازیگر، بازیگران دیگر را وادار به عملی می‌کند که مطابق با میل آن‌ها نیست (کاظمیان و پرهیزگار، ۱۳۸۳: ۳۴).

جدول ۱- تعاریف موجود از قدرت

<p>قدرت، یک مفهوم انتزاعی است که اغلب به‌عنوان مترادف برای مفهوم «نفوذ» به‌کار برده می‌شود، مفهومی که ممکن است به روابط بین یک فرد یا گروه و دنیای طبیعی مربوط شود، اما بیشتر برای مشخص ساختن روابط بین افراد و گروه‌ها و از جمله بین دولت‌ها، استفاده می‌شود.</p>	<p>قدرت</p>
<p>«قدرت» توانایی واداشتن افراد به کارهایی است که آن‌ها در صورت کنترل بر منابع آن را انجام نمی‌دادند. «قدرت» به ظرفیت فردی یا گروهی برای سلطه یا نفوذ بر رفتار دیگران مربوط می‌شود.</p>	

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۹)

نظریات و نظریه پردازان حوزه قدرت و فضا

فضا، هژمونی خود را اعمال می‌کند. همچنین او به دنبال تغییری در مفهوم پردازی‌های رایج درباره فضا در علوم انسانی بود. لوفور با استفاده از منطق دیالکتیکی هگلی - مارکسی و تلقی خاص خود از این منطق به مفهوم پردازی درباره فضا پرداخت. از نظر وی فضا به خودی خود (در مفهوم دکارتی) مفهومی تهی است و باید آن را ذاتا اجتماعی در نظر گرفت. فضا از نظر لوفور، بود گاهی است که در آن نزاع طبقاتی رخ می‌دهد. همچنین محل تسلط دولت با ویژگی‌های سرمایه دارانه است. به این ترتیب، لوفور به این نتیجه می‌رسد که فضا سیاسی نیز است. به عبارتی از نظر لوفور، نه تنها فضا ناشی از شرایط و روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تولید می‌شود؛ بلکه در بازتولید آن شرایط و روابط نقشی مستقیم و اساسی ایفا می‌کند (جوان، ۱۳۹۲: ۲).

در ذیل مفاهیمی نظیر قدرت و ارتباط جامعه و فضا مطرح می‌شود. تعدادی از مهم‌ترین اندیشمندان حوزه قدرت در شهر در جدول ۲ آورده شده است.

بسیاری از نظریه پردازان حوزه قدرت، قدرت را ظرفیتی می‌دانند که تملک آن توسط افراد، یا سازمان‌ها، سبب فرمان راندن، کنترل یا تأثیر بر رفتار دیگران را پیدا می‌کنند. نظریه پردازانی همچون هاروی، مارکس وبر و فوکو در خصوص قدرت و فضا صاحب نظر هستند که در جدول زیر آورده شده و از نظرات آن‌ها بهره گرفته، اما عمده تحلیل‌ها و مبانی نظری در این پژوهش بر پایه اصول نظریه ساخت‌گرا است که هنری لوفور از اصلی‌ترین نظریه‌پردازان آن محسوب می‌شود (Bentley, 2004: 32).

هنری لوفور، جامعه شناس و فیلسوف فرانسوی، مبدع نظریه تولید فضا است. تحلیل بقای نظام اقتصادی سرمایه داری از طریق فضا و همچنین تأثیرات دولت و مردم بر فضا، از جمله مسائلی هستند که لوفور را به نظریه پردازی درباره فضا به عنوان یک محصول اجتماعی رهنمون کردند. لوفور به دنبال بررسی این موضوع بود که دولت چگونه بر کاربران فضا، از طریق

جدول ۲- آرای اندیشمندان حوزه قدرت در زمینه فضا

اندیشمندان	دیدگاه
پل دیویدف	بر رابطه سیاست و برنامه‌ریزی تأکید می‌کند. از نظر وی منافع عمومی از موضوعات سیاست است.
هاروی	از اوایل دهه ۱۹۷۰؛ بی‌توجهی نسبت به قدرت در برنامه‌ریزی انتقاد بر وابستگی بین فرم‌های فضایی و فرایندهای اجتماعی تأکید دارد. چگونگی خلق چشم‌اندازهای کالبدی، مرفولوژی، خانه‌ها، فروشگاه‌ها به‌عنوان بخشی از فرایند تولید فضا را تشریح می‌کند
کاستلز	از بی‌توجهی به قدرت در برنامه‌ریزی انتقاد می‌کند.
فوکو	قدرت لزوماً چیزی منفی نیست، بلکه حقیقت همان قدرت است که برای تثبیت منافع، ارزش‌ها و... قابل‌درک است. قدرت به تولید مشغول است و واقعیت تولید می‌کند و از طریق سازوکارهایی نظیر انضباط برای انقیاد، استفاده و تغییر و اصلاح اعمال می‌شود.
لوفور	اعتقاد دارد تولید فضا، سیاسی است و عینیتی علمی نیست و به‌عبارتی تولیدی اجتماعی است. مشخصه‌های اصلی فضای اجتماعی لوفور بیان کرد: ۱- فضا، سیاسی است. ۲- فضای اجتماعی، تبلور نزاع طبقاتی به‌خصوص در جوامع سرمایه‌داری است. ۳- فضای اجتماعی، خود، محل نزاع است. به این معنا که، خود ابژه نزاع بین طبقات قرار می‌گیرد. ۴- فضای اجتماعی بر بازتولید روابط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تأثیر مستقیم می‌گذارد (جوان، ۱۳۹۲: ۱۵).
مارکس وبر	یکی از نظریه‌پردازان این حوزه، ماکس وبر است که دارای رویکردی طبقه‌ای به مفهوم قدرت است. مفهوم وبر از قدرت، برای بسیاری از نظریه‌پردازان اجتماعی نقطه آغازین است. وی قدرت را به‌عنوان توانایی فرد یا گروه برای دستیابی به اهداف خود می‌داند؛ درحالی‌که سایرین تلاش می‌کنند تا آن‌ها را از دستیابی به قدرت باز دارند. براساس تعریف وبر، دو نوع قدرت قابل‌شناسایی است، مالکیت قدرت و استفاده از قدرت (Weber, 1998:404).
فورستر	می‌خواهد پیوندی بین بینش سیاسی و کنش عملی برقرار کند که مؤید وجود قدرت‌های دخیل در عمل برنامه‌ریزی است؛ یعنی در هر تصمیم‌گیری رابطه سیاسی نیز بازتولید می‌شود.

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

می‌کند که تصمیمات با کمک کنش‌گران مختلف که در فرایند تصمیم‌گیری درگیر هستند، گرفته می‌شود. رویکرد دوم که به تئوری نخبه‌گرایی شناخته می‌شود، بیان می‌کند که گروه‌های اندکی که غالباً ع:ضو گروه‌های اصلی و رهبران حوزه اقتصادی و سیاسی هستند، تصمیماتی را اخذ می‌کنند که حوزه عمومی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Stone, 1976:890).

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این مقاله، در ابتدا توصیفی-تحلیلی است که در طی آن به معرفی ساختار فضا و حاکمیت در هر دوره پرداخته می‌شود؛ همچنین روش جمع‌آوری داده‌ها در این تحقیق کتابخانه‌ای و اسنادی و تاریخی است. تحلیل‌های ساختاری در این تحقیق پس از معرفی ساختار فضایی شهر اصفهان در ادوار

در زمینه تئوری‌های قدرت و فضا دو رویکرد وجود دارد. رویکرد کلاسیک می‌توان قدرت را در دو نوع اصلی قدرت با مفهوم «تسلط و غلبه» دانست که در ادبیات تخصصی حوزه قدرت به‌عنوان «قدرت بر»، و دیگر نوع قدرت با مفهوم «قدرتمندسازی» که معمولاً با عنوان «قدرت برای» شناخته می‌شود. هرچند بسیاری بر این عقیده‌اند که «قدرت بر» با مفهوم تسلط دارای خوانشی منفی از مفهوم قدرت است؛ علاوه‌براین دو رویکرد کلاسیک از قدرت، دو مفهوم «قدرت با» که بر قدرت جمعی و مفهوم «قدرت (از) میان» نیز مطرح است. به‌طورکلی، دو رویکرد در زمینه تئوری‌های قدرت مرتبط با ساختار شهری وجود دارد. رویکرد اول که به تئوری تکثرگرایی^۱ شناخته می‌شود، بیان

1 PLURALIST THEORY

سیستم دست پیدا کرد؛ بنابراین در خصوص این مفهوم از واژه عمق به جای فاصله استفاده می‌شود؛ از این رو هرچه میانگین عمق بیشتر باشد، فضای مورد نظر جدا افتاده تر است که با تن رنگ مشخص می‌شود. رنگ قرمز و نارنجی عمق بیشتر و زرد و آبی عمق کمتری دارد؛ بنابراین هر خطی در نقشه، در عمق معینی نسبت به سایر خطوط قرار دارد؛ علاوه بر این مفهوم همپیوندی با مفهوم انسجام و ساختار فضایی در انطباق است. به عبارت دیگر هرچه میزان انحراف معیار در ارزش همپیوندی کمتر باشد، به معنای آن است که یکپارچگی بیشتری بین فضای مورد بررسی و دیگر فضاها و تحت مجموعه کلیت فضایی وجود دارد (Moughtin et al, 2004:105).

مختلف به بررسی سیر تحول تاریخی ساختار فضایی با توجه به حاکمیت هر دوره می‌پردازد و با به کارگیری مفهوم ارزش همپیوندی با کمک نرم افزارهای ArcGIS، Auto CAD و Depthmap انجام شده است. قلمرو زمانی تحقیق، محدوده مورد مطالعه پژوهش از دوره صفوی تا دوره معاصر است. جامعه آماری شامل بناهای حکومتی، چهارباغ و محور طبیعی زاینده رود است. مهم ترین مفهوم در نظریه ساختار فضا، همپیوندی است. این متغیر میزان عین شدن هر فضای شهری (خط محوری) را با کل شهر نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، ارزش همپیوندی یک خط یا فضا عبارت است از میانگین تعداد خطوطی که بتوان به وسیله آن‌ها از آن یک خط به همه خطوط دیگر در کل

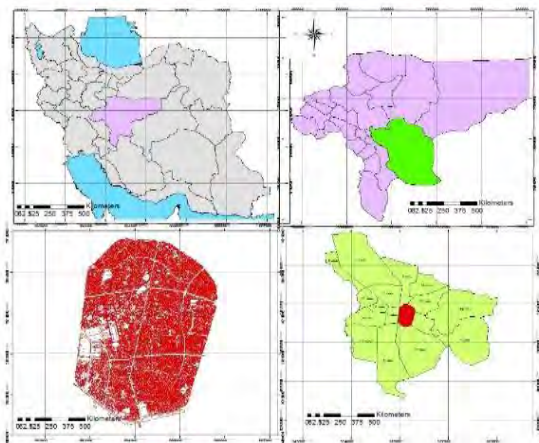
شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

عرض جغرافیایی ۳۲ درجه ۳۸ دقیقه و ۳۰ ثانیه شمالی است (مهندسین مشاور نقش جهان پارس، ۱۳۷۰: ۷۰). مابین استان‌های کشور، استان اصفهان بیشترین استان‌های همسایه را در کنار خود دارد. از شرق به استان‌های یزد و خراسان جنوبی، از شمال به استان‌های سمنان و قم و مرکزی، از غرب به استان‌های لرستان و چهارمحال و بختیاری، از جنوب

محدوده مورد مطالعه

اصفهان شهری باستانی در مرکز ایران است. این شهر مرکز استان اصفهان و دومین شهر پهناور (۵۵۱ کیلومتر مربع) و سومین شهر پر جمعیت ایران پس از تهران و مشهد است. شهر اصفهان در ۴۲۴ کیلومتری جنوب تهران واقع شده است. شهر اصفهان با طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۳۹ دقیقه و ۴۰ ثانیه شرقی و

شکل ۲: نقشه شهر اصفهان
(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

بحث و یافته‌ها

به‌منظور پاسخگویی به سؤال اول: نقش قدرت (حکومت) در شکل‌گیری ساختار فضایی شهر اصفهان چه بوده؟ به بررسی و تحلیل ساختار فضایی شهری اصفهان در چهار دوره زمانی، صفوی، قاجار، پهلوی و معاصر پرداخته می‌شود.

نقش حکومت در دگرگونی ساختار فضایی در

ادوار تاریخی شهر اصفهان

۱- تحلیل ساختار فضایی و حاکمیت دوران صفویه

با بررسی شهرهای ایران که اغلب آنان دارای قدمتی طولانی در تاریخ شهرنشینی ایران هستند، می‌توان دریافت که در دوره‌های اولیه شهرنشینی که با شکل‌گیری شهرها مواجه هستیم، آنچه که سازنده کالبد اصلی شهر و به عبارتی شکل‌دهنده به عناصر و ساختار ابتدایی شهرهاست، عامه مردم نیستند؛ بلکه حاکمان سرزمینی هسته اولیه شهرها را انسجام بخشیده و تفکیک شهر به سه بخش کهنه‌تر، شارستان و رض می‌تواند گویای این موضوع باشد. همچنانکه می‌بینیم در دوره اسلامی نیز با تغییر ایدئولوژی‌های

به استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و فارس محدود است. محور مورد مطالعه عناصر اصلی فضایی شهر (شامل: بازار، سی‌وسه‌پل، زاینده‌رود و چهارباغ عباسی) از صفویه تاکنون است با مساحت ۱۱۸۱۷۲۵۰ مترمربع به ۵ ناحیه و ۱۹ محله تقسیم شده است. از طرف شمال به خیابان سروش، از طرف شمال غربی به خیابان مدرس، از طرف شرق به خیابان بزرگمهر، از طرف جنوب به رودخانه زاینده‌رود و از طرف غرب به خیابان چهارباغ عباسی محدود می‌شود (سازمان نوسازی و بهسازی، ۱۳۸۵: ۵۰). شهر اصفهان از نظر تاریخی دارای قدمت بسیاری است. اصفهان دارای پیشینه تاریخی طولانی است که قدمت و اعتلای طلایی آن در دوران صفویه بوده است. به‌طور کلی استخوان‌بندی موجود در شهر اصفهان بر دو محور عمود برهم، یکی محور طبیعی زاینده‌رود و دیگری محور مرکزی شهر، استوار است. محور مرکزی شهر اصفهان که در طول بیش از هزار سال به‌تدریج شکل گرفته و تکامل یافته است، از محل مسجد جامع بزرگ شهر آغاز می‌شود، به سمت جنوب‌غربی در طول بازار اصفهان امتداد می‌یابد به مجموعه میدان امام (نقش جهان) می‌رسد و پس از دربرگرفتن مجموعه کاخ‌های صفوی، به چهارباغ، سی‌وسه‌پل و زاینده‌رود متصل می‌شود. هرچند که تحولات کالبدی در ساختار شهر اصفهان در هر دوره تاریخی و حاکمیتی شهر به چشم می‌خورد، اما در ۴ دوره فوق شاهد تحولات اساسی و بنیادی در ساختار فضایی-کالبدی شهر اصفهان هستیم، به‌ویژه در دوره صفوی که به همین منظور این دوره تاریخی با جزئیات بیشتری مورد تحلیل قرار می‌گیرد (معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران، ۱۳۸۸: ۵۹).

جهت شمال-جنوب درمی‌آید از سویی بیشتر این تحولات در ساختار فضایی شهرها را در شهرهای پایتخت که محل اصلی استقرار عوامل حکومتی است، می‌توان ملاحظه کرد. در دوره صفویه قدرت با عنوان سلطه مبتنی بر رابطه‌ای دوجانبه بین حکام و حکومت‌شوندگان است. سلطه متکی بر اعتقاد مشروعیت، اقتداری است که «همیشه وجود داشته است». شاه برگزیده خداست، حرف او قانون است و قانون حرف اوست. قدرت همان پادشاه و طبقات اجتماعی و نخبگان و مذهب به صورت سلسله‌مراتبی بر ساختار فضایی شهر مؤثر است که در جدول زیر به تفصیل به بررسی طبقه‌بندی و ارکان ساختار فضایی شهر و نقش قدرت پرداخته شده است. از این رو نقش قدرت در دگردیسی ساختار فضایی مشهود است (معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران، ۱۳۸۸: ۵۵).

حاکم بر جامعه و مبنای گرفتن اصل برابری و برادری دیوارهای شارستان فروریخته و شاید بتوان گفت شهر به معنای امروزی آن شکل می‌گیرد؛ اما نکته حائز اهمیت در این دوره نیز ساخت عناصر اصلی شهر همچون ارگ حکومتی است. مسجد جامع به صورت مستقیم توسط حکومت ساخته شده و هرچقدر که این حکومت‌ها قدرت بیشتری داشته‌اند، اوضاع اقتصادی و تجاری راه‌ها رونق گرفته و بازارها به شکل قوی‌تری در شهرها ظاهر شده‌اند (غلامی و پرویش، ۱۳۹۳، ۵۸). در دوره صفویه شاهد تحولی شگرف در رشد و توسعه شهرها هستیم. در این دوره با قدرت‌یافتن حکومت قاهر مرکزی، شاهد ارتقای امنیت سرزمین‌ها و شهرهایمان هستیم که به دنبال رونق کسب‌وکار و تجارت و راه‌های تجاری و بازارهای بسیاری از این بابت شکل می‌گیرند؛ به گونه‌ای که حتی با تغییر سیاست بازرگانی، ساختار فضایی مسیرهای شریانی شهرها به

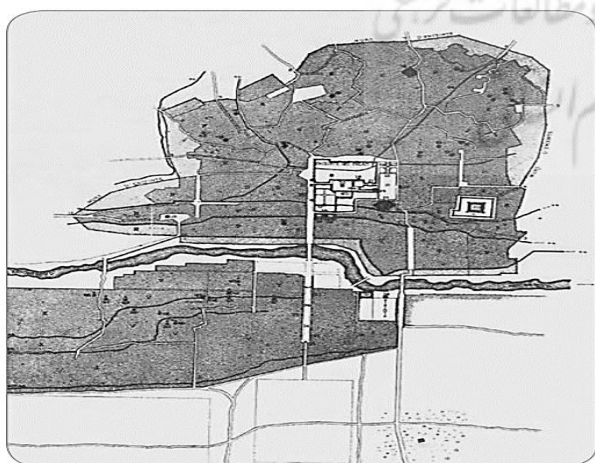
جدول ۳- نحوه تعامل ساختار شهر اصفهان و ساختار حاکمیت (قدرت) در دوره صفوی

اصفهان دوره صفوی		
ویژگی ساختار فضایی	ویژگی ساختار حکومت	
<p>۱- عدم مداخله سنگین در بافت کالبدی و ساختار فضایی کهن شهر (باقی‌مانده از دوره سلجوقی) و ایجاد مجموعه‌های شهری جدید در کنار شهر کهن</p> <p>۲- ساختار فضایی شهر، تلفیقی از دو نظم ارگانیک (ساختار کهن) و نظم هندسی (ساختار جدید)، نظم ارگانیک متشکل از عناصر با مقیاس خرد و میانی و درون‌گرایی فضاهای شهری، و نظم هندسی نمایانگر مقیاس‌های عظیم و شکوه و جلال فضاهای برون‌گرایی شهری</p>	<p>۱- تشکیل حکومت متمرکز قدرتمند</p> <p>۲- تقسیم قدرت میان سه طبقه اجتماعی پادشاه، نخبگان و مردم عادی به صورت سلسله‌مراتبی</p> <p>۳- یکپارچگی مذهبی و مشروعیت کارزمایی پادشاه</p>	
تأثیرات کالبدی	<p>خیابان</p> <p>عصری تازه‌احداث با مقیاس‌های کلان و خارج از عرف آن دوره با طرحی از پیش ترسیم‌شده به دستور شاه به‌منظور فعالیت‌های تفریحی و فراغتی درباریان در ابتدا که نمایانگر شکوه و عظمت حکومت بوده است.</p>	<p>بازار</p> <p>ثبات سیاسی و اقتدار حکومتی سبب رونق روابط تجاری و بازرگانی شده و به تبع آن رونق بازارها و توسعه آن‌ها به‌ویژه بازار قیصریه به‌دست پادشاه</p>
	<p>میدان حکومتی</p> <p>میدان حکومتی با فضایی خارج از مقیاس دوره خود در اتصال ساختار کهن شهر و ساختار جدید قرار گرفته است. در</p>	

پیرامون این میدان، تأسیسات اداری و مذهبی و علمی و اقتصادی قرار داشت. این میدان در جای خود، بازار، زمین مشق و سان، محکمه، زمین چوگان، صحنه‌ای برای نمایش باز و برگزاری مسابقه و فضایی برای جنگ حیوانات و شهربازی بسیار باشکوهی در هنگام شب و فضایی آماده برای انواع سرگرمی‌های درباری بود.	
دارای کاخ‌ها و عمارت‌های باشکوه که محل زندگی درباریان بوده است.	ارگ حکومتی و دولتخانه
احداث باغ‌های سراسری در شهر به‌ویژه در ارتباط با عناصر حکومتی و اعیان‌نشین شهر به دستور پادشاهان	باغ‌ها
احداث خانه‌های اعیانی درباریان در مغرب و جنوب ناحیه کاخ‌های شاهی، در دو سوی چهارباغ و همچنین در اطراف رودخانه زاینده‌رود و اعطای زمین‌هایی به رجال و امرا برای عمارت در آن	تالار و قصرهای اعیانی
ساخت محلات جدید ویژه اقشار و طبقات اجتماعی مختلف همچون تجار ارمنی و تبریزی (محلات جلفا، عباس‌آباد و گبرآباد)	محلات
ساخت پل‌هایی با معماری باشکوه توسط نخبگان درباری و سپهسالاران به‌منظور توسعه ساختار شهری به سمت جنوب	پل‌ها
ساخت مساجد جدید در مقیاس شهری و در ارتباط با مرکز حکومتی، خیابان‌ها و راسته بازار شهر (غالباً در ارتباط با ساختار اصلی شهر)	مسجد
در این دوره به سبب رونق بازرگانی و تجارت، تجار فراوانی وارد شهر شده، به‌همین دلیل پادشاه در جهت تأمین رفاه آنان، کاروان‌سراهای متعددی را در شهر به‌ویژه در ارتباط با راسته بازار شهر احداث کرد.	کاروان‌سراها

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

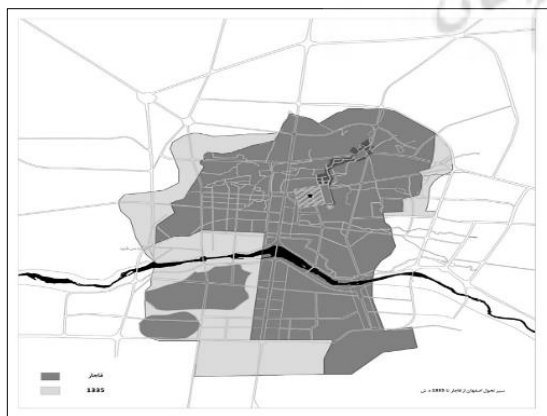
شکل ۳- اصفهان قاجار

(منبع: اطلس کلان‌شهر اصفهان، ۱۳۹۴: ۲۰۳)

۲- ساختار فضایی اصفهان در حاکمیت دوره قاجاریه

شهر اصفهان در دوره قاجار نسبت به دوره‌های قبل دچار رشدی منفی شد و این امر و بی‌توجهی حاکمان، ویرانی‌ها و خرابی‌هایی را در سطح شهر قدیم به‌خصوص محلات مسکونی شهر به‌دلیل تخلیه آن‌ها از جمعیت به همراه داشت (هدایت، ۱۳۸۰: ۱۷). در عصر قاجاریه به‌واسطه از رونق افتادن شهر و نقصان جمعیت، شبکه‌هایی از بازار به‌واسطه نبودن کارکرد برای آن‌ها، به تعطیلی کشیده شد و در نتیجه با فروریختن آن‌ها، کارکردشان تغییر یافت (شفقی، ۱۳۷۹: ۵۸).

بود و براساس نقشه سلطان سید رضا خان در سال ۱۳۰۳ شمسی تنها یک خیابان صاف داشت (جناب، ۱۳۹۳: ۲۶-۲۷). به تدریج نظام کهن محله‌ای دستخوش تغییر شد و شکل و شمایل متفاوتی پیدا کرد. خیابان‌های بسیاری که اکنون وجود دارد، نخستین بار در دوره رضاشاه ساخته و نام‌های اساطیری و باستانی بر آن‌ها گذاشته شد. در این دوران استخوان بندی اصلی شهر اصفهان از ساختار خطی-هسته‌ای به ساختار شبکه‌ای تغییر کالبدی یافت؛ به گونه‌ای که رفته رفته ساختار قدیمی در اذهان مردم کم‌رنگ شد. در این دوره میدان کهنه (از مهم‌ترین عناصر فضایی شهر) که طی سالیان پیشین ارزش و اعتبار کالبدی-ساختاری خود را از دست داده بود، به‌طور کلی از ساختار شهر اصفهان حذف شد (حمیدی، ۱۳۷۶: ۷۹). در این دوره با نگاه به ساختار فضایی شهرها همچنان شاهد اولین تحولات اساسی و بنیادین در کالبد شهر مرکز حکومت، یعنی تهران هستیم. ایدئولوژی شخص شاه در این دوره به قدری تأثیرگذار است که شهر پایتخت را به‌عنوان نماد قدرت و اقتدار حکومت دانسته و به‌منظور به‌روز کردن آن مطابق با تحولات جهانی، تغییرات کالبدی بزرگ‌مقیاسی را به‌طور مستقیم در کالبد شهر به‌وجود می‌آورد و اصفهان از این تحولات دور مانده است.

شکل ۴- محدوده شهر اصفهان در دوره پهلوی
(منبع: برگرفته از تصویر هوایی)

بنابراین دوره قاجار همزمان با دوره تحولات جهانی است. در این دوره پادشاهان قاجار تحت‌تأثیر عوامل داخلی و خارجی کمتر قادر به اتخاذ تصمیمات ساختاری و بزرگ‌مقیاس در سطح شهرها بودند و اندک اقدامات اجرایی و تأثیرگذار آن‌ها تنها مربوط به پایتخت، یعنی شهر تهران می‌شد. این اقدامات نیز اغلب الهام‌گرفته از دوره پیشین و فضاهای شهری اروپایی بود. عوامل بیرونی قدرت با عنوان اقتصاد سیاسی فضا و معنای قدرت در ساختار فضایی نشأت گرفته از واژه سلطه از تغییرات بیرونی تحولات جهانی و اقتصاد سیاسی فضا است که به‌صورت ناهمگون و ناهماهنگ بوده است. در این عصر قدرت نهادی و از سلطه حاکم کم شده و قانون مشروعیت می‌باید و معنای اقتدار می‌پذیرد. با ایجاد پایتخت تهران، از این رو یک دگرذیسی در ساختار فضایی شهری با توجه به نگاه و نظر پادشاهان قاجار مشاهده می‌شود؛ به‌خصوص اصفهان که مورد بی‌توجهی پادشاهان قاجار قرار می‌گیرد.

۳- اصفهان در دوره پهلوی

از سال‌های حدود ۱۳۰۰ با ورود بعضی از صنایع به خصوص نساجی و ریسندگی، تحولاتی تازه ایجاد شد. در این دوره برای نخستین بار در تاریخ شهرنشینی کشور، تصمیم گرفته شد چهره شهرهای کهن قدیمی براساس تغییرات بیرونی و نه همانند گذشته به شکل درونی تغییر یابد (اطلس کلان‌شهر اصفهان، ۱۳۹۴: ۲۰۴). آغاز جنگ جهانی دوم و پیامدهای سیاسی و اقتصادی آن بر کشور، توسعه و رشد این شهر را نیز تقریباً متوقف کرد. از حدود سال ۱۳۳۵ شهر بار دیگر موقعیت خود را تا حدودی بهبود بخشید و توانست رشد جدیدی در پیرامون خود به‌خصوص در اطراف زاینده‌رود ایجاد کند. (هدایت، ۱۳۸۰: ۱۷). می‌توان این‌گونه گفت اصفهان تا پیش از سال ۱۳۰۰ شمسی شامل بافتی مترکم و درهم‌تنیده با کوچه‌های باریک

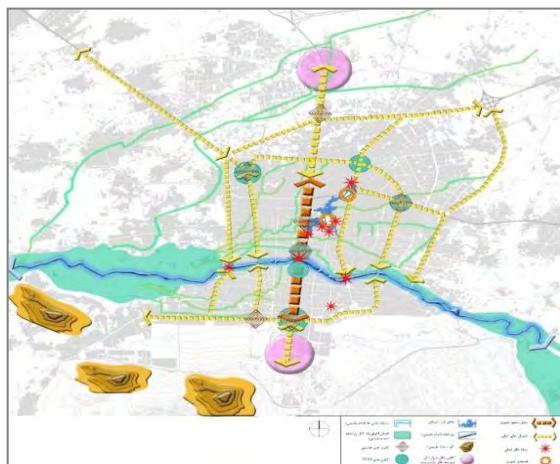
۴- ساختار فضایی موجود در شهر اصفهان

برنامه‌ریزی اصلی مدرن از دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در ایران آغاز شد. تا پیش از این دوره، فعالیت راه‌سازی در شهرهای مختلف به‌طور جدی در دستور کار قرار گرفته بود، اما این فعالیت‌ها از هیچ‌گونه طرح‌های ازپیش‌تعیین‌شده‌ای پیروی نمی‌کردند. پس از اولین پروژه راه‌سازی در اصفهان، طرحی جامع توسط E.E. Beadouin، آرشیکت و طراح فرانسوی تهیه شد. طرح تهیه‌شده توسط این طراحان به‌طرزی نامعقول بنیادی بود. شبکه مستطیل‌شکل راه‌ها که برای ماشین‌ها طراحی شده بود، بدون کوچک‌ترین توجهی به تکامل تاریخی و الگوهای قدیمی‌تر پیشرفت، روی شبکه قدیمی‌تر قرار می‌گرفت. تنها چیزی که در این طرح به‌طرزی مبهم از دوره صفوی قابل تشخیص است، خیابان چهارباغ است که موقعیتی به‌مهمی دیگر خیابان‌ها در این شبکه دارد. درواقع طرح جامع Beadouin و مشاوران ساختمانی کاملاً انجام‌پذیر نبود. تنها بعضی از خیابان‌های عمده پیشنهادشده در این طرح ساخته شدند و بدین‌ترتیب هرگز شبکه‌ای کاملاً با مسیر مستقیم در شهر به‌وجود نیامد؛ ازاین‌رو، این طرح اصلی به اندازه کافی به ساختار شهر که پیش از آن نیز از فعالیت‌های اولیه راه‌سازی در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ صدمه دیده بود، ضرر زد. خیابان‌های جدید ساخته‌شده از روی این طرح به‌همراه آن‌هایی که قبلاً ساخته شده بودند، به اندازه کافی کل انسجام این شهر را تحت‌تأثیر قرار دادند. داستان برنامه‌ریزی اصلی در شهر اصفهان تا به امروز ادامه پیدا کرده است. طرح اصلی جدیدی برای شهر در حدود ۲۰ سال پیش توسط مشاوران نقش جهان پارس تهیه شده بود. با در نظر گرفتن کار در محیطی بسیار متفاوت در مقایسه با دوره اولین طرح اصلی، این طرح بسیار واقع‌گرایانه‌تر است و نگاهی دقیق‌تر به مباحث مختلف دارد. پذیرش ساختار شهر و تلاش برای هماهنگی با آن، از نکات

مثبت طرح اصلی جدید است (نقش جهان پارس، ۱۳۶۸: ۵۳).

پس از سقوط سلسله صفوی، باغ‌های صفوی واقع در جنوب اصفهان، روبه‌نابودی گذاشت؛ اما آن‌ها موجودیت خود را تا ۸۰ سال قبل، یعنی زمانی که کشور حرکت به سوی صنعتی‌شدن را آغاز کرد، حفظ کردند. بعضی کارخانه‌دارها باغ‌های نواحی چهارباغ بالا را برای ساخت سایت‌های کارخانه نساجی‌شان انتخاب کردند (فقیه، ۱۳۸۱: ۷).

مجموعه میدان کهنه و بافت پیرامون آن به‌عنوان اصلی‌ترین و قدیمی‌ترین قطعه شمالی در استخوان‌بندی تاریخی شهر اصفهان شناخته شده است. میدان کهنه یکی از عناصر آسیب‌دیده مهم در ساختار فضایی اصفهان کهن است که در استخوان‌بندی قدیمی شهر به‌عنوان یک فضای باز عمومی و یک عنصر فضایی ارتباط‌دهنده مطرح بوده است. میدان کهنه (میدان سلجوقی) و میدان نقش جهان (میدان صفوی)، دو عنصر فضایی مهم و دو نقطه عطف در ساختار اصفهان کهن بوده‌اند که در فرایند توسعه شهر، میدان کهنه ارزش‌های کالبدی، کارکردی و فضایی خود را از دست داد (Burger, et al, 2011: 163)؛ درنهایت آنچه در ساختار فضایی کلان‌شهر اصفهان مشهود است، تشخیص دو محور شمالی-جنوبی چهارباغ که محوری سرتاسری از شمال تا جنوب شهر را دربرمی‌گیرد و محور دوم، محور شرقی-غربی و طبیعی‌زاینده‌رود است که سهم بسزایی در توسعه در جهات غربی و شرقی شهر اصفهان داشته است. دیگر معابر و فضاهای شهری غالباً به موازات این دو محور شکل یافته‌اند. همچنین بسیاری از کانون‌های فعالیت و متمرکز شهر نیز در راستای این دو محور به‌ویژه محور چهارباغ استقرار یافته‌اند. به‌همین دلیل این محور را نیز می‌توان به‌عنوان یکی از پرترددترین شریان‌های اصلی شهر به حساب آورد که پرتراکم‌ترین خطوط

شکل ۴- نقشه ساختار فضایی شهر اصفهان در دوره معاصر
(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

دگرگونی قدرت، دگرذیسی ساختار فضایی شهر

به منظور پاسخگویی به سؤال دوم: چگونه دگرگونی قدرت منجر به دگرذیسی ساختار فضایی شهر اصفهان شده است؟

در توضیحات بالا ابتدا به بررسی مقایسه‌ای ساختار کلان سازمان فضایی ادوار مختلف و نقش حاکمان به صورت تاریخی و توصیفی پرداخته شد. سپس در جهت پاسخگویی و تبیین دگرذیسی دوره‌ها، نسبت به دوره صفویه به صورت دقیق‌تر به بررسی و تحلیل کمی از طریق روش گرافیکی و ریاضی، با عنوان ارزش هم پیوندی ساختار فضایی شهر می‌پردازیم.

به منظور تحلیل ساختار فضایی شهر اصفهان و عناصر اصلی سازنده آن در دوره‌های مختلف و اهمیت آن‌ها در کل شهر تا به امروز نقشه‌های شهر در نرم‌افزار Depth map با تکنیک چیدمان فضایی (Space Syntax) مورد بررسی قرار گرفته است. بر این اساس در هر نقشه در مقیاس کلان شهر، مبنای تحلیل، فضاهای باز ایجاد شده و میزان انسجام و هم‌پیوندی آن‌ها در کل شهر است. بدین منظور ساختار اصلی به دست آمده شناسایی شده و عناصر اصلی سازنده آن که مشخص شده چگونه شکل یافته‌اند، نقش و اهمیت

حمل و نقلی شهر اصفهان از جمله خط متروی آن را در برمی‌گیرد. این محور را می‌توان یادگار دوره صفویه دانست که در دوره‌های بعدی تا به امروز نقش پررنگی در جهت بخشی به ساختار شهر اصفهان داشته است. در دوره معاصر پس از انقلاب اسلامی نیز با افزایش جمعیت شهرها به واسطه سیاست‌ها و عوامل مختلف به ویژه اقتصادی، قوانین شهری بسیاری مورد تصویب قرار گرفت تا بتواند به این افزایش بی‌رویه و بازار اقتصادی زمین در شهرها سامان بخشد؛ بنابراین آنچه به عنوان ساختار فضایی شهرها در دوره معاصر با آن مواجه هستیم، غالباً در ارتباط با تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی در خصوص فضاهای عمومی شهری است. آنچه بیشتر در ساختار فضایی شهرهای امروزی نمایان است، توسعه و گسترش شهرها در جهات گوناگون و عدم یکپارچگی در استخوان‌بندی این شهرها است و می‌توان گفت قدرت در اصل نفوذ است که تسلط و حاکمیت غیر آشکار نفوذ از مفاهیم نزدیک به قدرت است، اما با قدرت در بحث‌های سیاسی بسیار تفاوت دارد. تأثیر نفوذ بیشتر از سلطه است. با بررسی چهار دوره پیش، مشاهده شد که اصفهان از عصر صفویه تاکنون چه تغییرات ساختاری‌ای را با توجه به حاکمان و پادشاهان به خود دیده است که نشان از دگرذیسی ساختار فضایی شهری اصفهان در ارتباط با قدرت حاکمان و پادشاهان هر دوره بوده است. سؤال اول ما پاسخ داده شد.

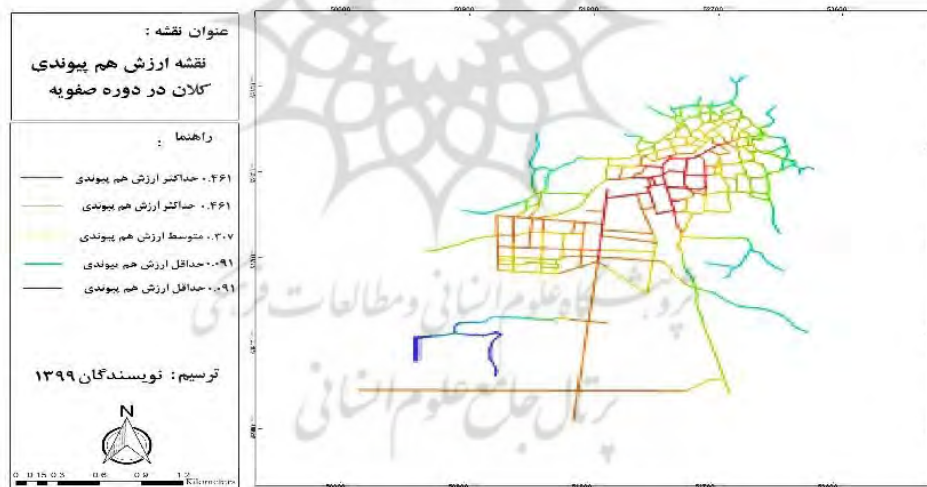
مشخص می‌شوند نسبت به سایر فضاها از ارزش هم‌پیوندی و ساختاری بیشتری برخوردار هستند.

بررسی و تحلیل کمی ارزش هم‌پیوندی ساختار فضایی شهر

دوره اول: دوره صفویه

در دوره صفوی شاهد تحولات اساسی در ساختار فضایی شهر هستیم. همانگونه که نقشه هم‌پیوندی نیز نشان می‌دهد در این دوره تمرکز از روی میدان کهنه به میدان نقش جهان و محور چهارباغ نیز انتقال می‌یابد؛ هرچند مرکز قدیمی شهر نیز همچنان دارای ارزش ساختاری بالایی در سطح شهر است. آنچه در این نقشه مهم می‌نماید، جابه‌جایی ساختار در عین انسجام و هم‌پیوندی در مقیاس کلان شهر است.

آن‌ها در دوره‌های بعدی تا به امروز مورد تحلیل قرار می‌گیرد. نقشه‌های تحلیلی، شامل خطوط محوری هستند که طولانی‌ترین کانال بصری-حرکتی است که مخاطب در آن حرکت کرده و شهر را درک می‌کند؛ بنابراین نقشه خطی شامل ساختاری از فضاها باز شهری است که براساس خطوط محوری ایجاد شده است. معیار سنجش و ارزیابی در این شیوه میزان ارزش هم‌پیوندی است که ساختار شهر را شاخص می‌کند. برای نمایش ارزش هم‌پیوندی با این روش از طیف رنگی قرمز، نارنجی، زرد، سبز و آبی که به ترتیب بیشترین تا کمترین میزان ارزش هم‌پیوندی را نشان می‌دهند، استفاده می‌شود. با توجه به این طیف رنگ، فضاهایی که با رنگ‌های گرم (قرمز، نارنجی و زرد)

شکل ۵- نقشه ارزش هم‌پیوندی کلان در دوره صفوی
(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

فضاها را تحت تأثیر خود قرار داده‌اند. که نشأت گرفته از مقادیر ارزش‌های هم‌پیوندی را نیز می‌توان در جدول شماره ۴ مشاهده کرد.

بنابراین با توجه به نقشه هم‌پیوندی ساختار دوره صفویه می‌توان دریافت که محورهای ساختاری شهر، شامل محور بازار، محورهای اطراف ارگ حکومتی، میدان نقش جهان و خیابان چهارباغ می‌شود که سایر

جدول ۴- مقادیر ارزش هم پیوندی در سطح کلان شهر اصفهان در دوره صفوی

صفوی	ارزش هم پیوندی
۰/۳۰۷	X (متوسط ارزش هم پیوندی)
۰/۰۹۱	Min (حداقل ارزش هم پیوندی)
۰/۴۶۱	Max (حداکثر ارزش هم پیوندی)
۰/۰۷۹	Std (انحراف معیار)

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

هم پیوندی ساختار فضایی مشاهده می شود، تغییرات لحاظ شده نه تنها باعث افزایش انسجام ساختار نشده، بلکه این ارزش را کاهش داده است؛ علاوه بر این نقش خیابان چهارباغ به عنوان محوری ساختاری همچنان حفظ شده است. با این حال در این دوره به سختی می توان استخوان بندی و شاکله شهر را به لحاظ کالبدی مشخص کرد.

دوره دوم: دوره قاجار

ساختار فضایی شهر اصفهان در دوره قاجار تغییرات قابل ملاحظه ای را نسبت به دوره صفویه نپذیرفته است. اندک تغییرات اعمال شده مربوط به اضافه شدن چهارباغ خواجه و اتصال آن به ساختار شهری و توسعه شبکه شطرنجی گذشته است. همان گونه که در نقشه

جدول ۵- مقادیر ارزش هم پیوندی در سطح کلان در دوره قاجار

قاجار	ارزش هم پیوندی
۰/۱۳۰	X (متوسط ارزش هم پیوندی)
۰/۰۳۶	Min (حداقل ارزش هم پیوندی)
۰/۶۶۳	Max (حداکثر ارزش هم پیوندی)
۰/۰۴۹	Std (انحراف معیار)

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

شکل ۶- نقشه ارزش هم پیوندی کلان شهر در دوره قاجار

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

دوره سوم: دوره پهلوی

نقش حکومت در دگر دیسی ساختار فضایی شهر

در دوره پهلوی

این دوره که مقارن است با ورود مدرنیته در شهرسازی و معماری ملتها در شهرهای ما نیز این تغییرات به خوبی نمایان است. در این دوره خیابان‌کشی‌های صورت گرفته به دستور پادشاه به منظور نمایش هرچه بیشتر مدرنیته به اجرا درمی‌آید. همانگونه که در نقشه تحلیل ساختاری این دوره مشخص است، خیابان‌های جدید احداث شده دارای ارزش هم‌پیوندی فراوان و

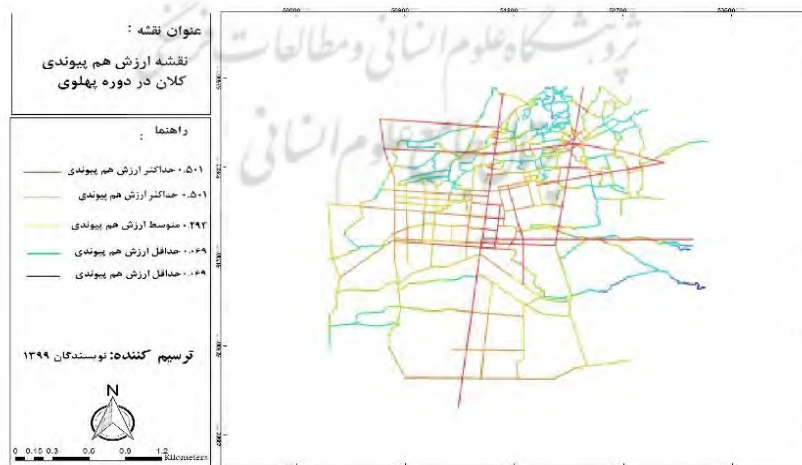
انتقال فعالیت‌های اصلی مرکز شهر به اطراف این خیابان‌ها است؛ بنابراین آنچه بیشتر در نقشه‌های این دوره مشهود است، سیستم خیابان‌کشی‌های بزرگ مقیاسی است که توسعه افقی شهر در راستای آنان را سبب شده است.

در جدول ۵ نیز مقدار ارزش هم‌پیوندی محورهای ساختاری شهر نشان از افزایش این رقوم نسبت به دوره‌های پیشین است. البته باید توجه کرد که ضریب انحراف معیار به شدت کاسته شده که نشان از کاهش انسجام ساختار در این دوره است.

جدول ۶- مقادیر ارزش هم‌پیوندی در سطح کلان‌شهر در دوره پهلوی

پهلوی	ارزش هم‌پیوندی
۰/۲۹۳	X (متوسط ارزش هم‌پیوندی)
۰/۰۶۹	Min (حداقل ارزش هم‌پیوندی)
۰/۵۰۱	Max (حداکثر ارزش هم‌پیوندی)
۰/۰۸۷	Std (انحراف معیار) منبع یافته‌های پژوهش، نگارنده: ۱۳۹۹

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

شکل ۷- نقشه ارزش هم‌پیوندی کلان در دوره پهلوی

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

دوره چهارم: دوره معاصر

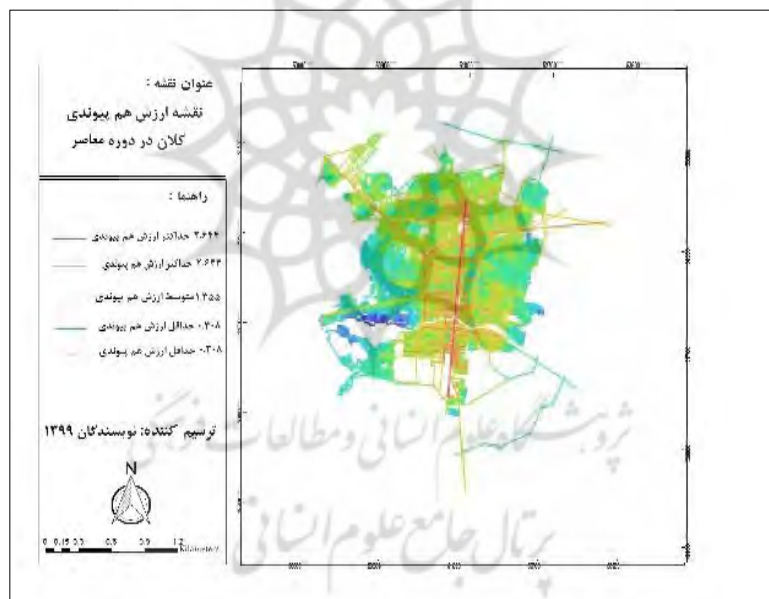
آنچه در نقشه تحلیل ساختار شهر اصفهان در دوره معاصر می بینیم، حاکی از وجود یک محور قوی شهری با عنوان چهارباغ است که جهت توسعه شمالی-جنوبی شهر را سبب شده است. این محور دارای بیشترین

پیوندها با دیگر فضاهای شهر است. با نگاه به مقادیر ارزش هم پیوندی در ساختار فضایی این دوره، افزایش این مقادیر را ملاحظه می کنیم؛ هر چند مقدار انحراف معیار آن نیز تا حدودی نسبت به دوره های پیش افزایش یافته است.

جدول ۷- میزان ارزش هم پیوندی دوره معاصر

معاصر		ارزش هم پیوندی
۱.۳۵۵	X (متوسط ارزش هم پیوندی)	Rn (ارزش هم پیوندی کلان)
۳۰۸	Min (حداقل ارزش هم پیوندی)	
۲.۶۴۴	Max (حداکثر ارزش هم پیوندی)	
۰.۲۸۰	Std (انحراف معیار)	

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

شکل ۸- نقشه ارزش هم پیوندی کلان در دوره معاصر

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

را نشان می دهد. بر این اساس هرچه میزان انحراف معیار کمتر باشد، ساختار فضایی انسجام بالاتری دارد. در این بخش افزایش یا کاهش ارزش هم پیوندی خطوط مطرح نمی شود، بلکه ارزش ساختار در این است که از یک اصول منطقی و سلسله مراتبی برای

به منظور مقایسه مقادیر به دست آمده برای ارزیابی هم پیوندی ساختار فضایی کلان شهر اصفهان در دوره های مختلف، از انحراف معیار ارزش هم پیوندی استفاده می شود؛ زیرا انحراف معیار شاخصی است که میزان پراکندگی فضایی و انسجام و هماهنگی ساختار

نشان‌دهنده رشد نامطلوب و غیرمنطقی شهر و ساختار فضایی آن در دوره معاصر است. کمترین مقادیر شاخص انحراف معیار مربوط به دو دوره صفوی و قاجار است که بیانگر رشد و توسعه سلسله‌مراتبی و برنامه‌ریزی شده‌ای است که ارزش‌های هم‌پیوندی دارای پرش نیست، بلکه با رشدی منطقی کم و زیاد می‌شود.

انسجام‌بخشی برخوردار باشد و به انحراف معیار مطلوبی برسد.

با مقایسه میزان انحراف معیار در چهار دوره زمانی مشاهده می‌شود که از ابتدای شکل‌گیری شهر و ساختار فضایی آن همواره انسجام یافته و در هر دوره تکمیل‌تر شده است؛ به غیر از دو دوره پهلوی و معاصر که در این دوره به طرز چشم‌گیری این شاخص افزایش یافته و به رقم ۰/۲۸۰ رسیده است. این رقم

جدول ۸- مقایسه مقادیر ارزش هم‌پیوندی در سطح کلان‌شهر در ادوار مختلف

معاصر	پهلوی	قاجار	صفوی		ارزش هم‌پیوندی
۱/۳۵۵	۰/۲۹۳	۰/۱۳۰	۰/۳۰۷	X (متوسط ارزش هم‌پیوندی)	Rn (ارزش هم‌پیوندی کلان)
۰/۳۰۸	۰/۰۶۹	۰/۰۳۶	۰/۰۹۱	Min (حداقل ارزش هم‌پیوندی)	
۲/۶۴۴	۰/۵۰۱	۰/۶۶۳	۰/۴۶۱	Max (حداکثر ارزش هم‌پیوندی)	
۰/۲۸۰	۰/۰۸۷	۰/۰۴۹	۰/۰۷۹	Std (انحراف معیار)	

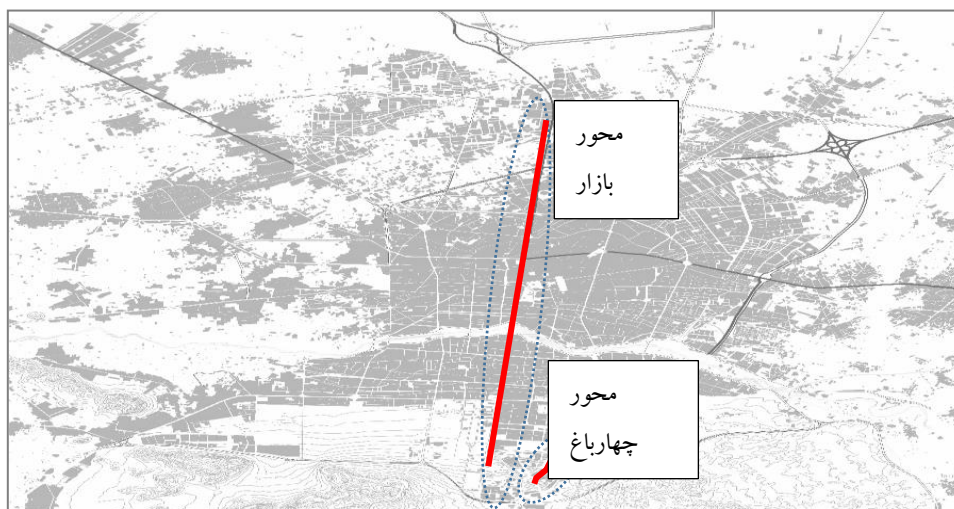
(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

این محور بالاتر باشد. بر این اساس، احتمالاً محورهای اصلی در ساختار شهرها در هر دوره دارای نظام عملکردی و حرکتی ویژه در سطح شهر بوده‌اند؛ بنابراین در این بخش تغییرات ارزش هم‌پیوندی محورهای اصلی سازنده ساختار فضایی شهرها در هر دوره و میزان اهمیت هریک در ساختار شهر کنونی مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرد. بدین منظور مقایسه تحلیلی برای دو محور ساختاری شهر: ۱- «بازار» که از اوایل شکل‌گیری ساختار شهر به صورت ارگانیک به وجود آمده است و تا امروزه نیز در ساختار شهری اصفهان پابرجاست و ۲- محور ساختاری «چهارباغ» به عنوان یک محور برنامه‌ریزی شده در زمان صفوی که امروزه توسعه شهر اصفهان را تحت تأثیر خود قرار داده است، صورت می‌گیرد.

تغییرات ارزش هم‌پیوندی محورهای اصلی

با توجه به محورهای اصلی تعیین‌کننده در ساختار فضایی شهر اصفهان در چهار دوره مختلف تاریخی، به منظور بررسی اهمیت این محورها در هر دوره، ارزش‌های هم‌پیوندی این محورها در مقایسه با کل شهر مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. بر این اساس تأثیرات این محورها در توسعه شهر اصفهان در ادوار مختلف تحلیل می‌شود و نقش و اهمیت هریک از این محورها در ساختار شهر امروزی تعیین می‌شود.

با توجه به نظریه چیدمان فضا، ساختار و ترکیب‌بندی فضایی بر توسعه فعالیت‌های شهری و حرکت تأثیرگذار است؛ به بیان دیگر هرچه یک محور در ساختار کلان یک شهر دارای یکپارچگی و پیوند عمیق‌تر با ساختار کلان باشد، انتظار می‌رود تراکم فعالیت و حرکت در

شکل ۹- موقعیت دو محور بازار و چهارباغ در شهر اصفهان (معاصر)
(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

جدول ۹- مقایسه مقادیر ارزش هم‌پیوندی در دوره‌های مختلف

دوره معاصر	دوره پهلوی	دوره قاجار	دوره صفوی	تغییرات متوسط ارزش هم‌پیوندی	محورهای مورد ارزیابی
۱/۴۷	۰/۴۲	۰/۱۷	۰/۴۴	Rn	بازار
۱/۳۵	۰/۲۹	۰/۱۳	۰/۳۰	TRn	
۰/۱۲	۰/۱۳	۰/۰۴	۰/۱۴	Rn-TRn	
۲/۶۴	۰/۴۷	۰/۱۸	۰/۴۲	Rn	چهارباغ
۱/۳۵	۰/۲۹	۰/۱۳	۰/۳۰	TRn	
۱/۲۹	۰/۱۸	۰/۰۵	۰/۱۲	Rn-TRn	

« Rn (متوسط ارزش هم‌پیوندی هر محور) و TRn (متوسط ارزش هم‌پیوندی کل) »

(منبع: نگارندگان: ۱۳۹۹)

جنوب در سطح کشور، راه‌های شمالی-جنوبی در شهرها نیز تحت تأثیر قرار گرفته و تقویت شدند. بر این اساس شیوه شکل‌گیری عنصر خیابان در این عصر در این راستا و از جهتی بهره‌گیری از منابع طبیعی شهر بوده است. احداث شهرک‌های موضوعی با ساختار شبکه‌ای و باغ‌های شاهی با الگوی باغ ایرانی، تحولی عظیم در ساختار ارگانیک شهر به وجود آورد که به شیوه‌ای برنامه‌ریزی شده اقدام شد و در نقشه‌های تحلیلی شهر مشاهده می‌شود که این شبکه‌های شطرنجی به گونه‌ای گسترده در اعصار بعدی توسعه یافته و بسیاری از توسعه‌های کلان اخیر همچون

همانگونه که جدول ۷ نشان می‌دهد، مقادیر ارزش هم‌پیوندی دو محور بازار و چهارباغ در دوره‌های مختلف دارای نوساناتی است. مقدار ارزش هم‌پیوندی محور بازار و محور چهارباغ نسبت به ارزش هم‌پیوندی کل در همه دوره‌های مذکور همواره بیشتر بوده است و این نشان از ارزش ساختاری هر دو محور در همه دوره‌ها دارد.

نتایج

با توجه به انتخاب شدن شهر اصفهان در دوره صفوی به عنوان پایتخت و اهمیت یافتن ارتباطات شمال به

دانشگاه، ساختمان‌های اداری و... در ادامه این شبکه شکل یافته‌اند.

شهر اصفهان در دوره‌های حکومتی پس از صفوی به ویژه در دوره قاجار کمتر تحولات کالبدی را به خود دید. این ساختار در زمان قاجاریه پابرجا ماند و توسعه‌های اساسی در این دوره بر ساختار فضایی شهر حادث نشد. در این دوره شهر اصفهان دیگر پایتخت حکومت نبود و یکی از علل مهم عدم اقدامات ساختاری در شهر، عدم استقرار حکومت مرکزی در شهر است. در این دوره اگر توسعه‌ای صورت گرفته است، در راستای توسعه و گسترش ساختار فضایی به‌جامانده از دوره صفوی است یا الگوبرداری از این ساختار. همچون توسعه شبکه‌ای محله تبریزی‌ها و احداث خیابان چهارباغ خواجه در ادامه بازار اصفهان به سمت شیراز. علاوه بر آن تحت تأثیر شرایط جهانی، ساختمان‌هایی با کارکرد نوین همچون کارخانجات در مجاورت ساختارهای اصلی شهر شکل یافته و باعث تقویت هرچه بیشتر آنان می‌شد. با توجه به تحلیل نوع حاکمیت در دوره‌های مختلف شهر اصفهان به‌ویژه در چهار دوره صفوی، قاجار، پهلوی و معاصر و در نظر گرفتن آن به‌عنوان چهار دوره تاریخی مختلف در شیوه حکمرانی، می‌توان به چهار گونه متفاوت قدرت رسید که در دوره اول غالباً به‌صورت یک حاکمیت متمرکز و دارای سلطه در مدیریت شهر هویدا می‌شود که نوع تأثیرات نیز به‌تبع آن به‌صورت واضح و از بالا به پایین صورت می‌پذیرد که در پادشاهی صفوی تا مشروطه به چشم می‌خورد.

همچنین در دوره دوم تاریخی، همزمان با دوره قاجار با شکل‌گیری دولت و بلدیة جریان‌های حکومتی به صورت مقتدرانه شکل گرفته و با نفوذ لایه‌ای‌تر نسبت به دوره صفوی همچنان تأثیرات خود را بر ساختار شهر با شکل‌گیری معابر و تهیه طرح‌های جامع می‌گذارد و تأثیر عناصر به‌وجودآمده در دوره پیشین به قدری است که توسعه محورهای جدید در ارتباط با آن

ساختار را سبب شده و به تقویت آن پرداخته شده است. هرچند ساختار فضایی شکل‌گرفته در این دوره از ارزش هم‌پیوندی بسیار پایین‌تری از دوره قبل خود برخوردار است و شاکله منسجم و شکل‌یافته‌ای قابل تشخیص نیست.

دوره سوم در دوره پهلوی ایجاد محورهای قوی شهری دارای ارزش هم‌پیوندی بسیاری در ساختار کلان‌شهر شکل می‌گیرند. این محورها که به یکباره وارد ساختار شهر می‌شوند، تأثیرات عمیقی بر ساختار فضای شهر گذاشته و بسیار از انسجام و هم‌پیوندی آن کاسته است.

در دوران چهارم نیز که غالباً دوره معاصر را در برمی‌گیرد شکل دیگری از قدرت در قالب نفوذ جریان‌های رسانه‌ها را در ساختار حکومتی شاهد هستیم و تأثیرات آن را به‌صورت نفوذ جریان‌های مختلف بر توسعه شهر با شکل‌گیری شورای شهر، کمیسیون‌های مصوب شهری و... در ساختار شهر می‌توان ملاحظه کرد. با توجه به تحلیل‌های صورت گرفته و نتایج به‌دست‌آمده از بررسی مقایسه‌ای ساختار کلان در چهار دوره مهم تاریخی و همچنین تغییرات ارزش هم‌پیوندی در دو محور ساختاری شهر می‌توان دریافت در دوره صفوی با ورود محوری مستقیم و عریض به‌نام خیابان که اتصالات فراوانی با بافت پیرامون خود می‌یابد و با اضافه‌شدن میدانی جدید در نزدیکی میدان کهنه، ساختار خطوط محوری شهر شکلی جدید به خود می‌گیرد و تمرکز ساختارهای پیشین را در دو فضای جدید نیز منتقل می‌کند؛ بنابراین می‌بینیم که بیشترین هم‌پیوندی ساختار فضایی شهر علاوه بر مرکز قدیمی شهر در عناصر تازه احداث حکومتی نیز با همان ارزش به چشم می‌خورد. در ساختار فضایی دوره معاصر همچنان تمرکز ساختار بر روی محورهای اصلی شهر است و اولین خیابان ایجادشده با کارکرد امروزی آن، یعنی خیابان چهارباغ

دارای بالاترین ارزش هم‌پیوندی در ساختار کلان‌شهر است، هرچند خیابان‌های فراوان دیگری که در این دوره توسعه یافته است، انسجام ساختار فضایی شهر را به شدت کاهش داده است؛ بنابراین دگرگونی قدرت در هر دوره منجر به دگرگونی ساختار شهری اصفهان شده است و سؤال اول ما تبیین شد.

با توجه به تحلیل‌های صورت‌گرفته و نتایج به‌دست‌آمده از بررسی مقایسه‌ای ساختار کلان در چهار دوره مهم تاریخی و همچنین تغییرات ارزش هم‌پیوندی در دو محور ساختاری شهر، می‌توان دریافت اولاً ساختار فضایی کلان در دوره صفوی نیز مشاهده می‌شود با ورود محوری مستقیم و عریض به نام خیابان که اتصالات فراوانی با بافت پیرامون خود می‌یابد و با اضافه شدن میدانی جدید در نزدیکی میدان کهنه، ساختار خطوط محوری شهر شکلی جدید به خود می‌گیرد و تمرکز ساختارهای پیشین را در دو فضای جدید نیز منتقل می‌کند؛ بنابراین می‌بینیم که بیشترین هم‌پیوندی ساختار فضایی شهر علاوه بر مرکز قدیمی شهر در عناصر تازه‌احداث حکومتی نیز با همان ارزش به چشم می‌خورد. با توجه به تحلیل هم‌ارزشی که در دوره قاجار می‌بینیم که تأثیر عناصر به‌وجودآمده در دوره پیشین به قدری است که توسعه محوره‌های جدید در ارتباط با آن ساختار را سبب شده و به تقویت آن پرداخته شده است؛ هرچند ساختار فضایی شکل‌گرفته در این دوره از ارزش هم‌پیوندی بسیار پایین‌تری از دوره قبل خود برخوردار است و شاکله منسجم و شکل‌یافته‌ای قابل تشخیص نیست. در دوره پهلوی ایجاد محوره‌های قوی شهری را در ساختار شهر ملاحظه می‌کنیم که دارای ارزش هم‌پیوندی بسیاری در ساختار کلان‌شهر است. این محورها که به یکباره وارد ساختار شهر می‌شوند، تأثیرات عمیقی بر ساختار فضای شهر گذاشته و بسیار از انسجام و هم‌پیوندی آن کاسته است. در ساختار فضایی دوره

معاصر، همچنان تمرکز ساختار بر روی محوره‌های اصلی شهر است و اولین خیابان ایجادشده با کارکرد امروزی آن، یعنی خیابان چهارباغ، دارای بالاترین ارزش هم‌پیوندی در ساختار کلان‌شهر است، هرچند خیابان‌های فراوان دیگری که در این دوره توسعه یافته، انسجام ساختار فضایی شهر را به شدت کاهش داده است و سؤال دوم ما نیز با توجه به متن بالا تبیین و پاسخ داده شد. با جمع‌بندی تجارب داخلی و تحلیل و بررسی آن‌ها در خصوص ساختار فضایی شهرها به‌ویژه شهر اصفهان. اگرچه این ساختار در دوره‌های تاریخی پیشین به‌طور مستقیم توسط یک یا چندین نفر تصمیم‌گیری می‌شد، اما امروزه نیز تصمیم‌گیری درباره ساختار کلان یک شهر با وجود پیچیدگی‌های شهر امروزی امری است که بدون دخالت دولت و عوامل آن امکان‌پذیر نیست. ساختار فضایی شهر اصفهان در دوره صفوی نمونه بارزی از چنین تصمیم منطقی و برنامه‌ریزی‌شده‌ای است که آینده این شهر را تا چندین قرن پس از خود تحت‌تأثیر قرار داده است. شهر به عنوان موجودی زنده همواره در حال تغییر و تحول است. لزوم به‌کارگیری اصول جدید و به‌روز مطابق با هویت هر شهر و کنترل بر ساختار اصلی آن امری ضروری برای پیشبرد آن است. این مقاله زمینه پژوهش‌های آتی را در دیگر فضاهای شهری اصفهان و دیگر شهرهای تاریخی ایران باز کرده است. به‌گونه‌ای که توسعه‌های پیش‌رو می‌بایست با مطالعات پیشین دگرگونی و همچنین مکانیسم این فرایند همراه باشد تا به دگرگونی پایدار شهری منجر شود. همچنین با مطالعات عمیق و جدی با ترکیب روش‌های کیفی و کمی مبتنی بر ابعاد دگرگونی شهری، اطلاعات مفیدی را در جهت بسترسازی سیاست‌های توسعه و برنامه‌ریزی در اختیار متخصصان قرار می‌دهد.

لذا بررسی تحلیل و دگرگونی شهر اصفهان به‌عنوان یک شهر مرجع، نتایجی را پیش‌رو قرار می‌دهد که

منابع

آزرم، زهرا؛ رنجبر، احسان؛ کازانواس، میکمل مارتی (۱۳۹۸). کندوکاوی در ماهیت دگرگونی فضاهای شهری در شهرهای تاریخی ایران، مورد مطالعه: شهر اصفهان، نشریه علمی باغ نظر، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، دوره نوزدهم، شماره ۷۳. صفحات ۲۹-۴۰.

http://www.bagh-sj.com/article_88990.html

جناب، سیدعلی (۱۳۹۳). احصائیه خانه ها و محالت اصفهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری.

<https://rimag.ricest.ac.ir/ar/Article/13539>

جوان، جعفر؛ دلیل، سعید؛ سلمان‌ی مقدم، محمد. (۱۳۹۲). دیالکتیک فضا از منظر لوفور، مجله مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، مرکز پژوهشی علوم جغرافیایی و مطالعات اجتماعی دانشگاه حکیم سبزواری، سال سوم. شماره ۱۲. صص ۱۷-۱.

http://journals.hsu.ac.ir/jarhs/browse.php?a_code=A-10-533-1&slc_lang=fa&sid=1

حبیبی، سید محسن؛ مریم امیری (۱۳۹۴). حق به شهر؛ شهر موجود و شهر مطلوب آنچه هست و آنچه باید باشد. پژوهش های انسان شناسی ایران. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، دوره ۵. شماره ۲. صص ۳۰-۹.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=320186>

حقیقی، سمر؛ یزدانفر، سیدعباس؛ بهزادفر مصطفی (۱۳۹۹). خوانش فضا بر مبنای نظریات فضا-قدرت فوکو (مطالعه موردی: میدان نقش جهان در عصر صفوی، مجله مطالعات ایرانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، دوره ۱۰. شماره ۳۹. صص ۴۳-۵۴.

https://www.noormags.ir/view/fa/keyword/%D9%85%DB%8C%D8%AF%D8%A7%D9%86_%D9%86%D9%82%D8%B4_%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86

حمیدی، ملیحه. (۱۳۷۶). استخوان بندی شهر تهران، سازمان مشاور فنی مهندسی شهر تهران، جلد اول. صص ۳۰۰.

<http://opac.nlai.ir/opac-prod/bibliographic/1171943>

سازمان نوسازی و بهسازی شهرداری اصفهان (۱۳۸۵). گزارش احیای میدان امام علی، (عتیق). صص ۱۵۰.

زمینه لازم برای اندیشیدن به مدیریت دگرگونی شهری در دیگر شهرها را فراهم می‌آورد. مهم‌ترین این موارد را به صورت زیر می‌توان خلاصه کرد. با توجه به مطالعات صورت گرفته، از ارتباط بین فضاهای شهری و روند دگرگونی یک شهر، می‌توان به ارزش و نقش مؤثر یک فضای شهری در مکانیسم تغییرات یک شهر اشاره کرد. بدین معنا که نقش یک فضای شهری در ایجاد دگرگونی و تغییرات در شهر، بستگی به قدرت آن فضا و پتانسیل‌های موجود آن دارد. در تحلیل فضاهای شهری می‌بایست لایه تحلیل دگرگونی فضایی به صورت یک تحلیل فرادست در ادبیات طراحی شهری لحاظ شود؛ زیرا دگرگونی یک فرایند در بستر زمان است و لایه‌های تغییر یک شهر بر روی هم اثرگذار هستند. تغییرات در سطح شهر اصفهان، متأثر از دو قطب توسعه‌های برون‌زا و ایجاد مجموعه‌های تفریحی در حومه و تغییرات کالبدی بافت‌های تاریخی است که در این بین نبود ماهیت‌های فضایی فرهنگی در فضاهای جدید به چشم می‌خورد.

پیشنهادات

پیشنهاد می‌شود در ساختار بررسی و کنترل نظام شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری ایران به جهت وظایف حاکمیتی، اقدامات اساسی زیر صورت پذیرد:

۱- شناخت و مطالعه ساختار فضایی شهرها به خصوص شهرهای تاریخی مورد توجه جدی قرار گرفته و اساس طرح‌های توسعه شهری قرار گیرد.

۲- در تهیه طرح‌های توسعه شهری رعایت اصل هم‌پیوندی با ساختار فضایی موجود شهر رکن اساسی شود.

۳- تصمیمات در خصوص توسعه‌های شهری، الحاق به محدوده‌ها و تغییرات طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها با رعایت هم‌پیوندی با ساختار فضایی شهر اتخاذ و هرگونه مغایرت با آن ممنوع شود.

هدایت، رضاقلیخان (۱۳۸۰). روضه‌الصفای ناصری، جلد ۸. با تصحیح و تحشیه: جمشید کیان فر، تهران، انتشارات اساطیر. ص ۴۸.

http://www.hfrjournal.ir/?_action=export&rf=isc&issue=9902

یمانی، مجتبی؛ حمزه زمانی (۱۳۹۵). تعیین ارتفاع خط تعادل (ELA) در دره هراز در آخرین دوره یخچال، نشریه کواترنری ایران، انجمن کواترنری ایران، دوره ۲، شماره ۲، صص ۳۰۵ - ۳۱۴.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=292723>

Antyufeev, A. V., Ptichnikova, G. A., & Antyufeeva, O. A. (2018, November). City and mega event: transformation of urban structure. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. Vol. 451, No. 1, p. 012146. IOP Publishing.

<https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/451/1/012146/meta>

Bentley, I. (2004). Urban transformations: Power, people and urban design. Routledge. pp320.

[DOIhttps://doi.org/10.4324/9780203006405](https://doi.org/10.4324/9780203006405)

Burger, M. J., de Goei, B., van der Laan, L., & Huisman, F. J. M. (2011). Heterogeneous development of metropolitan spatial structure: Evidence from commuting patterns in English and Welsh city-regions, 1981–2001. *Cities*, 28 (2), pp 160-170.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275110001599>

Kotus, Jacek (2006). Changes in the spatial structure of a large Polish city – The case of Poznan. *Cities*, 23 (5), pp 364–381.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275106000199>

Madanipour, A., Knierbein, S., & Degros, A. (Eds.). (2013). Public space and the challenges of urban transformation in Europe. Routledge. pp 216.

<https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=lcwIAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq>

Moughtin, Cliff; Cuesta, Rafael; Sarris, Christine and Signoretta, Paola. (2004). "Urban Design: Method and Techniques", Second Edition, Architectural Press. pp207.

<https://my.u1lib.org/book/730037/aef715>

شفقی، سیروس (۱۳۷۹). اصول شهرسازی اصفهان عصر صفوی، مجله فرهنگی اصفهان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اصفهان شماره ۱۵. ص ۵۰-۷۲.

<http://ensani.ir/fa/article/232778/%D8%A7%D8%B5%D9%88%D9%84-%D8%B4%D9%87%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-%D8%B9%D8%B5%D8%B1-%D8%B5%D9%81%D9%88%DB%8C>

شفقی، سیروس (۱۳۷۹). اصول شهرسازی اصفهان عصر صفوی، مجله فرهنگی اصفهان.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=70386>

شکری یزدان آباد، شادی؛ حمزه نژاد، مهدی؛ حسینی مقدم، فاطمه. (۱۳۹۸). سنجش ارزش‌های ایرانی-اسلامی و انسانی در ادوار دگرگونی شهر از بافت سنتی به مدرن و شیوه حفظ آن در شهرهای آینده، مجله دانش شهرسازی، دانشگاه گیلان. دوره سوم، شماره ۴، صص ۱۱۱-۱۲۸.

<http://ensani.ir/fa/article/460425/%D8%B3%D9%86%D8%AC%D8%B4->

شهرداری اصفهان (۱۳۹۴). اطلس کلان شهر اصفهان، ناشر هم صدا. چاپ اول. ص ۳۶۸.

<http://ensani.ir/fa/article/460425/%D8%B3%D9%86%D8%AC%D8%B4->

http://www.bagh-sj.com/article_88990.html

فقیه، نسرین (۱۳۵۷). آغاز معماری صنعتی ایران، تهران، موزه هنرهای معاصر تهران، ص ۱۶۰.

<https://galleryinfo.ir/Gallery/fa/263>

کاظمیان، غلامرضا؛ پرهیزکار، اکبر. (۱۳۸۳). تبیین رابطه ساختار حاکمیت و قدرت شهری با سازمان‌یابی فضا، تلاش برای طراحی مدل (نمونه منطقه کلان‌شهری تهران). دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی. ص ۲۵۰.

معاونت فنی و عمرانی شهر داری تهران، (۱۳۸۸). استخوان‌بندی شهر اصفهان. جلد سوم. ۲۱۵ صفحه.

مهندسیین مشاور نقش جهان پارس (۱۳۶۸). طرح جامع اصفهان، اداره کل مسکن و شهرسازی اصفهان.

مهندسیین مشاور نقش جهان پارس (۱۳۷۰). طرح تفصیلی اصفهان، اداره کل مسکن و شهرسازی اصفهان. ص ۱۴۰.

<https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/systemic-power-in-community->

Weber, M. (1998). From Max Weber: Essays in Sociology. Translated by H. H. Gerth, C. pp504 .

<http://m.ham-let.com/cgi-bin/open.php?article=from-max-weber-essays-in-sociology-pdf&code=c4320e6c8f70d31dac0f81f8eca3f4f2>

Zhao, X., Wang, Y., Wait, E., Mankowski, W., Bjornsson, C. S., Cohen, A. R., ... & Temple, S. (2021). 3D image analysis of the complete ventricular-subventricular zone stem cell niche reveals significant vasculature changes and progenitor deficits in males versus females with aging. *Stem cell reports*, 16(4), pp836-850.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S213671121001429>

Moughtin, Cliff; Cuesta, Rafael; Sarris, Christine. and Signoretta, Paola. (2004). "Urban Design: Method and Techniques", Second Edition, Architectural Press. pp 2116.

http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ucin1085768001

Ng, M. K., & Xu, J. (2014). Second metamorphosis? Urban restructuring and planning responses in Guangzhou and Shenzhen in the twenty-first century. In *Maturing megacities*. pp. 29-60. Springer, Dordrecht.

[https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-6674-](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-6674-007-6674-)

Stone, C. N. (1980). Systemic power in community decision making: A restatement of stratification theory. *American Political Science Review*, 74(4), pp 978-990.

پروپوزیشن گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی